

Hass, Ludwik

Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w drugiej połowie lat dwudziestych : w świecie wyborów sejmowych

Rocznik Mazowiecki 5, 299-339

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LUDWIK HASS

WPŁYWY UGRUPOWAŃ POLITYCZNYCH
WŚRÓD LUDNOŚCI WOJ. WARSZAWSKIEGO
W DRUGIEJ POŁOWIE LAT DWUDZIESTYCH
(W ŚWIETLE WYBORÓW SEJMOWYCH)

*The impact of political groups upon the population
of Warszawa Voivodeship in the second half of the 1920s in terms
of elections to the Sejm*

Artykuł niniejszy stanowi kontynuację przedstawionych w poprzednim tomie „Rocznika Mazowieckiego” badań, dotyczących układu sił politycznych w międzywojennym województwie warszawskim¹. Opiera się też na tych samych co tamten założeniach metodologicznych. Ich zastosowanie jednak musiało w związku z odmienną w drugiej połowie lat dwudziestych sytuacją polityczno-administracyjną ulec niektórym modyfikacjom.

Wraz z dojściem do władzy w wyniku przewrotu majowego 1926 r. rządów nowego obozu politycznego, najogólniej zwanego sanacją, pojawił się w grze sił wyborczych nowy czynnik, nie tylko zdecydowanie ingerujący w rozwój kampanii przedwyborczej, lecz ponadto określonymi działaniami bezpośrednio wpływający na wynik głosowania. Czynnikiem tym była administracja państwowa wszystkich szczebli, której działania w związku z kampanią wyborczą zostały ściśle podporządkowane dyrektywom kierownictwa rządzącego obozu politycznego, kierownictwa zresztą personalnie w dużym stopniu identycznego z najważniejszymi ogniwami administracji państwowej. Uzewnętrzniło się to już w związku z przygotowaniem do kolejnych najbliższych wyborów do izb ustawo-

¹ L. Hass, Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w latach 1919—1922 (w świetle wyborów sejmowych). „Rocznik Mazowiecki” t. IV (1972), s. 93—155.

dawczych, które miały się odbyć w marcu 1928 r. Minister spraw wewnętrznych w wydanym w tym celu okólniku zwrócił administracji terenowej uwagę na znaczenie dla przebiegu i wyników aktu wyborczego odpowiednio dobranego składu osobowego okręgowych i obwodowych komisji wyborczych i w związku z tym zlecił jej dopilnowanie, aby do tych komisji powoływano osoby „oddane polityce obecnego rządu”². Dyrektor Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Kazimierz Świtalski, jednoznacznie też wyjaśniał wpływowym kołom administracji, że „rząd ma prawo, podobnie jak każdy inny czynnik, wpływać na przebieg wyborów i na wpływanie na ludzi mających jakiegokolwiek znaczenie na przebieg wyborów”. Obowiązek realizowania w terenie tej dyrektywy generalnej nałożono na starostów powiatowych³.

Owe praktyki w ostatecznym rachunku sprowadzały się do zniekształcenia woli wyborców. Czyniono to jednak na ogół nie przez proste nadużycia przy obliczaniu głosów, uciekano się do zabiegów bardziej złożonych. Odpowiednio dobrane, zgodnie z przytoczonymi zaleceniami, komisje okręgowe w toku zatwierdzania zgłaszanych list kandydatów w niektórych — w 1928 r. stosunkowo rzadkich, w 1930 r. częstszych — przypadkach unieważniały część list opozycyjnych. Odwoływano się przy tym do rygorystycznie przestrzeganych, niekiedy kazuistycznie interpretowanych formalnych wymogów ordynacji wyborczej, których te listy rzekomo nie dopełniły. Zabiegi takie miały na celu bądź powstrzymanie części wyborców od udziału w akcie wyborczym, co automatycznie zwiększało szansę listy prorządowej, bądź też opierały się na rachubie, że uda się w tej sytuacji skłonić część potencjalnej klienteli listy unieważnionej do oddania swoich głosów kandydatom sanacyjnym. Ponadto usłużne komisje obwodowe i okręgowe w toku obliczania głosów oddanych na listy ważne unieważniały część spośród głosów, jakie padły na listy opozycyjne. Również i w tych przypadkach uciekano się do argumentów formalnych, unieważniano kartki wyborcze rzekomo niezgodne z przepisami, np. takie, w których obok numeru listy była postawiona kropka czy poczyniony jakiś znak — chociażby nieduża kreska — ołówkiem itp.

Ustalenie, jakie listy w jakich okręgach zostały unieważnione, nie przedstawia większych trudności. Źródła pozwalają też na ogół w przypadkach, kiedy na unieważnioną listę głosowano demonstracyjnie, określić

² A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej (1918—1933)*, Warszawa 1957, s. 276.

³ AMSW, Akta sprawy K. Świtalskiego, sygn. 951/48, t. II, s. 162. Minister spraw wewnętrznych, F. Składkowski, tuż po wyborach publicznie oświadczył w sejmie, że ustnie zlecił wojewodom, żeby poparli w wyborach listę prorządową. Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu. Okres II, pos. XVIII, łam 116.

z dużym przybliżeniem liczbę takich głosów. Umożliwia to włączenie tych momentów do rozważań o układzie sił politycznych, zatem skorygowanie do pewnego stopnia skrzywionego obrazu wyników wyborczych⁴. Natomiast przypadki, szczególnie masowe w 1930 r., unieważnionych głosów oddanych na listy ważne nie dają się już konkretnie rozszyfrować, tj. wiadomo jedynie, w jakich miejscowościach i powiatach to nastąpiło, można szacunkowo określić liczbę głosów unieważnionych, nie da się natomiast ustalić, na jakie kandydatury były one oddane. Jedną z przeszkód stanowi brak w większości powiatów woj. warszawskiego lokalnej prasy, której informacje stanowiłyby wskazówkę dla przyporządkowania tych głosów poszczególnym ugrupowaniom. Toteż owe głosy mogły zostać uwzględnione jedynie w najogólniejszych rozważaniach o stosunku sił obozu prorządowego i opozycji.

Praktykowana w wyborach 1928 i 1930 r. taktyka zgłaszania przez dwa i więcej stronnictw politycznych wspólnych list kandydatów zaciemnia obraz zasięgu wpływów każdego z tych stronnictw oraz utrudnia bezpośrednio porównywanie ze sobą wyników głosowania w poszczególnych wyborach. W związku z tymi okolicznościami staje się niezbędne stosowanie szacunków, umożliwiających orientacyjny podział głosów oddanych na wspólną listę.

I. Wyborcy

Liczba uprawnionych do głosowania w 1928 r. wzrosła w stosunku do takiej z poprzednich wyborów w 1922 r. w miejscowościach wiejskich o 10,9^o/o, zaś w aglomeracjach miejskich przeszło dwukrotnie więcej — o 22,2^o/o; w 1930 r. wskaźniki te kształtowały się w stosunku do tegoż 1922 r. odpowiednio na poziomie 16,4^o/o i 31,8^o/o (w stosunku do 1928 r. — 5°/o i 7,9^o/o). Różnice w tempie przyrostu wykazywały też tereny wiejskie poszczególnych powiatów, jak również miasta. Pośrednio świadczy to o dokonywających się zmianach w składzie społeczno-zawodowym wyborców, na skutek czego odpowiednie dane oparte na danych spisu powszechnego z września 1921 r. nie mogą już dla omawianych obecnie

⁴ W tym celu we wszystkich podanych w artykule tabelach zawierających bezpośrednie wyniki głosowania podano w nawiasach kwadratowych bądź liczbę głosów oddanych na unieważnione listy poszczególnych ugrupowań, bądź też łączną liczbę głosów ważnych i unieważnionych (dane obejmujące teren więcej niż jednego powiatu). Natomiast w tabelach podających wyniki głosowania w odsetkach przytoczono równolegle (każdorazowo w dwu kolejnych wierszach) odsetkowy podział głosów ważnych oraz łączny głosów ważnych i zidentyfikowanych partyjnie głosów oddanych na listy unieważnione.

Tabela 1

Skład społeczno-zawodowy i wyznaniowy ludności wiejskiej woj. warszawskiego w 1931 roku (w %)

Powiat	Ludność rolnicza						Ogółem	Wyznanie		
	Samodzielnii		Robotnicy	Razem	Ludność nierolnicza	katoł.		ewang.	możł.	
	Zatr. obcą się roboczą	nie zatrudn.								
	Strefa wielkiego rolnictwa									
Włocławek	12,5	39,4	32,4	84,3	15,7	100,0	91,8	8,2	0,0	
Kutno	9,2	41,4	28,3	78,9	21,1	100,0	98,1	1,5	0,4	
Płock	11,9	44,2	26,3	82,4	17,6	100,0	93,0	4,4	2,6	
Nieszawa	12,7	41,6	28,6	82,9	17,1	100,0	89,4	9,2	1,4	
Płońsk	11,8	47,1	24,7	83,6	16,4	100,0	95,0	2,4	2,6	
Ciechanów	9,9	47,7	27,8	85,4	14,6	100,0	97,0	2,5	0,5	
Lipno, Rypin i Sierpc	12,4	50,8	24,8	88,0	12,0	100,0	88,1	10,9	1,0	
Razem:	11,8	45,8	26,9	84,5	15,5	100,0	91,9	6,9	1,2	
				Strefa drobnego rolnictwa						
Mława	8,9	56,4	21,3	86,6	13,4	100,0	97,5	0,6	1,9	
Sochaczew	10,6	55,5	18,2	84,3	15,7	100,0	90,8	7,9	1,3	
Grójec	8,6	56,5	18,2	83,3	16,7	100,0	94,7	2,3	3,0	
Gostynin i Łowicz	14,6	54,8	23,8	93,2	6,8	100,0	92,7	6,0	1,3	
Pułtusk	11,2	57,3	19,6	88,1	11,9	100,0	97,2	1,8	1,0	
Przasnysz	9,1	59,2	22,0	90,3	9,7	100,0	99,3	0,0	0,7	
Rawa	8,4	65,4	14,0	87,8	12,2	100,0	95,6	3,2	1,2	

Maków	9,4	64,2	14,6	88,2	11,8	100,0	96,3	0,6	3,1
Skiernewice	10,1	63,3	14,0	87,4	12,6	100,0	97,3	2,5	0,2
Mińsk Mazowiecki	7,0	65,7	10,3	83,0	17,0	100,0	94,6	0,9	4,5
R a z e m:	10,1	59,1	17,0	86,2	13,8	100,0	95,2	2,9	1,9
Region podstoleczny									
Warszawa	3,4	18,7	9,7	31,8	68,2	100,0	90,7	3,1	6,2
Błonie	5,9	43,8	14,4	64,1	35,9	100,0	96,3	1,3	2,4
Radzymin	6,9	58,7	10,4	76,0	24,0	100,0	94,0	1,7	4,3
R a z e m:	4,6	31,2	10,8	46,6	53,4	100,0	92,4	2,5	5,1
Województwo:	9,5	48,2	19,2	76,9	23,1	100,0	93,4	4,2	2,4

Źródło: Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo warszawskie, Warszawa 1937. Statystyka Polski, seria C, z. 57, s. 2—3; 34—37; 112—128; 135—145.

wyborów służyć za podstawę dla obliczenia korelacji pomiędzy przynależnością społeczno-zawodową uczestników aktu wyborczego a ich zachowaniem wyborczym. Wprawdzie w grudniu 1931 r. odbył się kolejny powszechny spis ludności, jednak jego wyników dla poszczególnych powiatów nie opublikowano już — poza danymi dotyczącymi ludności zatrudnionej w rolnictwie — w przekroju wieś—miasto, podstawowym dla rozważań o układzie sił politycznych. Z tej też przyczyny tabele charakteryzujące elektorat z lat 1928—1930 (tab. 1, 1a, 2) różnią się znacznie od analogicznych dla poprzedniego okresu i orientowanie się na podstawie współczynników korelacji kolejnościowej w zasadzie ograniczać się będzie do poszczególnych kategorii wyborców zatrudnionych w rolnictwie (tab. 1). Możliwościami takimi nie będziemy już dysponować w odniesieniu do zamieszkałej na wsi ludności nierolniczej, w tym również do szczególnie dla danych badań istotnych grup robotników spoza rolnictwa. Całkowicie uchyla się od tego rodzaju analizy ludność miejska.

Dane dotyczące składu wyborców wiejskich (tab. 1, 1a) wskazują na to, że w strefie wielkiego rolnictwa i w strefie drobnego rolnictwa nie nastąpiły istotniejsze przesunięcia w proporcjach ilościowych pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-zawodowymi (klasami i warstwami). Zmniejszyła się jedynie wszędzie względna liczebność robotników rolnych⁵. Poważniejsze zmiany dokonały się natomiast w regionie podstołecznym, przede wszystkim wśród wyjątkowo znacznie zwiększającego się elektoratu w powiecie warszawskim (przyrost 1922—1930 — 49,5 tys. os.; 74,4%). W związku z tym udział zatrudnionych w rolnictwie skurczył się tu z 65,3% w 1921 r. do 31,8% w 1931 r. Natomiast proporcje narodowościo-wyznaniowe na całym, łącznie potraktowanym terenie wiejskim uległy nader nieznacznym zmianom.

Wśród ludności miejskiej (tab. 2) klasa robotnicza uzyskała nieznaczna większość absolutną (52,7%), co było następstwem stosunkowo znacznego wzmocnienia się grupy robotników przemysłowych (z 22,6% do 30,1%, wskaźnik 133,2), m. in. kosztem innych warstw proletariackich. Towarzyszył temu wzrost o 3,5 punktu elementu polskiego (z 64,8% do 68,3%). Jeśli w latach 1922—1930 elektorat miejski zwiększył się o 31,8%, to znacznie wyższe tempo jego przyrostu było w czterech większych miastach: Kutnie (146,0%), Pruszkowie (145,6%), Włocławku (140,9%) i Skierkiewiczach (139,5%), co łączyło się ze zwiększeniem się w nich bezwzględnej i względnej liczebności proletariatu.

⁵ Szerzej o tym: L. Hass, Skład, dynamika i rozmieszczenie klasy robotniczej w województwie warszawskim w latach Drugiej Niepodległości, w: Polska klasa robotnicza. Studia historyczne, t. II, Warszawa 1971, s. 240—248.

Tabela 1a

*Skład społeczny i wyznaniowy
ludności wiejskiej woj. warszawskiego w 1921 r. i 1931 r. (w %%)*

Rok	Ludność rolnicza				Ludność nierolnicza				W tym robotnicy	Wyznanie				
	Samodzielni		Robotnicy	Razem	Inteligencja	Robotnicy		Razem		katol.	ewang. moją.			
	Zatr. obcą siłą	niezatrudniający				przem.-rzem.	inni							
1921	16,0	44,5	24,5	85,0	5,4	2,3	3,1	4,2	15,0	100,0	31,8	92,5	4,7	2,8
1931	9,5	48,2	19,2	76,9	7,2	2,7	7,1	6,1	23,1	100,0	32,4	93,4	4,2	2,4

Źródła: Drugi powszechny spis..., s. 2, 111, 135, 292—336; L. H a s s, Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w latach 1919—1922, „Rocznik Mazowiecki” t. IV (1972), s. 98, tab. 1.

Tabela 2

*Skład społeczny i wyznaniowy
ludności miejskiej woj. warszawskiego w 1921 r. i 1931 r. (w %%)*

Rok	Ludność rolnicza				Ludność nierolnicza				W tym robotnicy	Wyznanie			
	Samodzielni		Inteligencja	Razem	Robotnicy		Razem	katol.		ewang. moją.			
	Zatr. obcą siłą	niezatrudniający			przem.-rzem.	inni							
1921	4,0	31,0	8,5	90,5	6,7	2,8	2,8	9,5	100,0	49,8	64,8	2,6	32,6
1931	3,6	30,7	8,2	93,5	4,8	1,7	1,7	6,5	100,0	52,7	68,3	2,0	29,7

Źródła: Drugi powszechny spis..., s. 2, 31, 109, 134, 210—256; L. H a s s, op. cit., s. 100, tab. 2.

II. Wybory sejmowe 1928 r.

Na przełomie listopada i grudnia 1927 r. wydał prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, prof. dr Ignacy Mościcki, dwa zarządzenia — pierwsze z nich, datowane 28 XI 1927 r., rozwiązywało obie izby ustawodawcze w związku z upływem ich kadencji; drugie, z 3 XII 1927 r., wyznaczało termin nowych wyborów do tych izb⁶. W dniu 4 marca 1928 r., zatem w niespełna pięć i pół roku po poprzednich, miały się odbyć kolejne wybory do Sejmu. Ordynacja wyborcza pozostała bez zmian. Natomiast zasadniczej zmianie uległ teraz, z czego daleko nie wszyscy, a raczej tylko nieliczni zdawali sobie sprawę, sam sens aktu wyborczego. Zarówno bowiem w styczniu 1919 r., jak w listopadzie 1922 r. wyniki głosowania miały rozstrzygnąć spory międzypartyjne w sprawie ukierunkowania polityki państwowej. Obecnie jednak najbliższe losy ewolucji ustroju państwowego były już przesądzone, spór o to został zbrojnie rozstrzygnięty w maju 1926 r. na ulicach Warszawy. Wyborcom pozostawało tylko bądź usankcjonować to, co się wówczas dokonało, bądź sankcji tej wyłonięmu z przewrotu majowego rządowi odmówić. W tym znaczeniu odbywały się wybory marcowe 1928 r., najogólniej biorąc, pod znakiem konfrontacji pomiędzy ugrupowaniami, które majowy zamach stanu popierały bądź akceptowały, a tymi, przeciw którym był on zwrócony.

Decyzja w sprawie przeprowadzenia nowych wyborów zapadła w okresie, kiedy rząd odnosił poważne sukcesy polityczne i prestiżowe. Długotrwałe zabiegi o uzyskanie ze Stanów Zjednoczonych pożyczki przeznaczonej na stabilizację gospodarki krajowej zostały uwieńczone zawarciem 13 X 1927 r. odpowiedniej umowy. Na dramatycznym posiedzeniu 10 XII 1927 r. w Genewie Rady Ligi Narodów zdecydowane postawienie sprawy przez przywódcę przewrotu majowego i ówczesnego prezesa Rady Ministrów Józefa Piłsudskiego zmusiło litewskiego premiera Augustinasa Voldemarasa do złożenia oświadczenia o pokojowych stosunkach z Polską, co kładło kres trwającemu od 1920 r. i grożącemu wciąż wybuchem wojny stanowi niepewności na wspólnym odcinku granicy państwowej. Osiągnięciom tym towarzyszyły posunięcia legislacyjne. Korzystając z uprawnień nadanych mu przez przeprowadzone w sierpniu 1926 r. zmiany konstytucyjne, wydał prezydent RP w okresie kampanii przedwyborczej 227 dekretów, które w sposób ostrożny, lecz stanowczy wytwarzały bądź sankcjonowały nową rzeczywistość polityczną, przede wszystkim zaś wzmacniały pozycję obozu rządzącego w sferach od rządu za-

⁶ Zarządzenie prezydenta RP z dn. 28 XI 1927 r. w sprawie rozwiązania Sejmu i Senatu. „Monitor Polski” z 1927 r., nr 272, poz. 742; Zarządzenie prezydenta RP z 3 XII 1927 r. o wyborach do Sejmu i Senatu. „Dziennik Ustaw RP” 1927, nr 107, poz. 916.

leżnych. Wydane 19 I 1928 r. „rozporządzenie o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej” w poważnym stopniu godziło w niezależność szkolnictwa, pośrednio zaś uzależniało nauczycielstwo od kierownictwa lokalnej administracji. Ogłoszone dekretem z 6 II 1928 r. „prawo o ustroju sądów powszechnych” zwiększało ingerencję ministra sprawiedliwości w sprawy organizacyjne i działalność sądów oraz ograniczało dotychczasową zasadę nieusuwalności sędziów⁷. W styczniu i lutym 1928 r. powzięła też Rada Ministrów kilka uchwał, które poprawiały sytuację materialną rozmaitych kategorii urzędników i niższych funkcjonariuszy państwowych.

a) Listy kandydatów i programy

Do walki wyborczej stanęły obok ugrupowań, które już w 1922 r. ubiegały się o głosy wyborców, również powstałe po tej dacie stronnictwa. Tradycyjny już blok partii i organizacji nacjonalistycznych i klerykałnych (w 1922 r. — Chrześcijański Związek Jedności Narodowej „Chjena”) uległ tym razem rozbięciu. Jego główna siła, Związek Ludowo-Narodowy (endecja), utworzył tym razem blok wyborczy wspólnie ze Stronnictwem Chrześcijańsko-Narodowym i Obozem Wielkiej Polski. Z większych organizacji społecznych akces zgłosiła Narodowa Organizacja Kobiet i Zjednoczenie Stowarzyszeń Polskich. Porozumienie to wystąpiło pod nazwą „Lista Katolicko-Narodowa”. Nie korzystała już ona — jak jej poprzedniczki — z poparcia politycznego i finansowego tak potężnych zrzeszeń gospodarczych, jak Związek Ziemian i nadrzędna organizacja wielkiego kapitału Centralny Związek Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów (szerzej znany jako „Lewiatan”), obie bowiem przeszły na stronę świeżo powstałego ugrupowania prorządowego. Pięciopunktowa platforma wyborcza listy „katolicko-narodowej” była zdecydowanie nacjonalistyczna, wyraźnie klerykałna i jednoznacznie antypostępowa. Na czoło wysunięto postulat przeciwstawiania się dążnościom komunistycznym, pod czym tu rozumiano wszelkie, najskromniejsze nawet przejawy radykalizmu społecznego, pod który podciągano również tendencje obozu prorządowego. Odpowiedzią na nie było wielce pojemne i mogące w sobie zawrzeć dość dowolne treści hasło „rządów prawa”. Tkwiła w tym również przejrzysta aluzja do aktualnych rządów, wywodzących się ze złamania prawa, jakim był przewrót majowy. W dziedzinie polityki społecznej zapowiadano „stanowczą obronę własności, ułatwianie przedsiębiorczości prywatnej” i dostosowaną do tego politykę

⁷ W. Komarnicki, *Ustrój państwowy Polski współczesnej. Geneza i system*, Wilno 1937, s. 85; „Dziennik Ustaw RP” 1928, nr 11, poz. 86; nr 12, poz. 93.

podatkową. Tego rodzaju podejście łączyło się — siłą rzeczy — z całkowitym pominięciem sprawy reformy rolnej. W dziedzinie ustrojowej reprezentowała platforma stanowisko wybitnie zachowawcze, opowiadała się za zmianami „w kierunku równowagi władzy ustawodawczej i wykonawczej”, bliżej nie sprecyzowanymi zmianami w prawie wyborczym oraz równouprawnieniem Senatu z Sejmem. Ostro natomiast przeciwstawiała się propozycjom autonomii dla zamieszkałych przez mniejszości narodowe wschodnich terenów państwa. W zagadnieniach światopoglądowych wychodziła z założenia, że „nie ma dla narodu naszego opoki pewniejszej niż Wiara i Kościół”, z czym łączyła się zapowiedź obrony w Sejmie „prawa i wolności Kościoła, nienaruszalności węzła małżeńskiego, wpływu religii na wychowanie publiczne i wpływu Ewangelii na cały ustrój socjalny”⁸. Zapowiedź pełnej i konsekwentnej klerykalizacji życia polskiego łączyła się do pewnego stopnia również z ogłoszonym 5 XII 1927 r. listem pasterskim episkopatu, zwróconym przede wszystkim przeciwko stronnictwom lewicowym — z sanacją włącznie — i wzywającym do utworzenia bloku wyborczego sił katolicko-narodowych⁹. Listę Katolicko-Narodową zgłoszono w 5 okręgach wyborczych województwa, w jedynym pozostałym okręgu nr 10 (powiaty: włocławski, nieszawski i lipnowski) zawarła ona porozumienie wyborcze z pokrewną listą dwu ugrupowań prawego centrum, występujących pod nazwą Polski Blok Katolicki Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast” i Chrześcijańskiej Demokracji, i wspólnych kandydatów zgłosiła pod jego nazwą¹⁰.

Wspomniany Polski Blok Katolicki również starał się wyzyskać na swoją korzyść tezy listu pasterskiego z 5 XII 1927 r. i z tej racji liczył na poparcie ze strony hierarchii kościoła katolickiego. Był to sojusz wyborczy dwu wymienionych w nazwie Bloku stronnictw. Przewrót majowy obalił rząd koalicyjny, w skład którego one wchodziły, stąd też występowały przeciwko temu zamachowi stanu. Wspólna deklaracja wyborcza PSL „Piasta” i chadecji adresowana była do sił społecznie umiarkowanych, znajdujących się w zasięgu oddziaływania ideologii klerykalnej. Domagała się przyspieszenia parcelacji części wielkiej własności ziemskiej i obniżenia cen parcelowanej ziemi, zaś dla jej nabywców kredytów na nabycie i zagospodarowanie. Postulowała pomoc państwa w przeprowadzeniu melioracji i komasacji gospodarstw rolnych oraz dla spółdzielczości wiejskiej. W dziedzinie politycznej Blok upatrywał główne dla siebie zadanie „w obronie religii i Kościoła, zapewnieniu im należy-

⁸ O co walczy lista 24, „Gazeta Warszawska” z 24 II 1928, nr 55A, s. 1.

⁹ „Urządźnik Gospodarczy” I/II, 1928, nr 1/2, s. 12—16.

¹⁰ Ruch przedwyborczy, „Express Kujawski” z 4 II 1928, nr 28, s. 4; 5 II 1928, nr 29, s. 4.

tego miejsca w życiu narodu oraz w walce z bolszewikami”¹¹. Polski Blok Katolicki wystąpił do walki wyborczej we wszystkich okręgach woj. warszawskiego.

Sojusz z chadecją i zdecydowane ostrze antyrządowe nie spotkały się w PSL „Piast” z pełną aprobatą. Grupa jego członków i zwolenników przeciwstawiała się tym decyzjom swojego kierownictwa i w okręgu wyborczym nr 9 (pow. płocki, sierpecki, rypiński i płoński) zgłosiła lokalną listę secesyjną „Zjednoczenie Rolników”¹².

Ostatnie spośród ugrupowań politycznych zasiadających w rządzie obalonym przez przewrót majowy, Narodowa Partia Robotnicza, osłabiona obecnie rozłamem propiłsudczykowski, pomna chyba również klęski, jaką na tym terenie poniosła w wyborach 1922 r., tym razem nie zgłosiła własnych list.

Obóz prorządowy, popularnie zwany sanacją, dotąd stanowił pod względem organizacyjnym twór nieokreślony, niczym mgławicę, na którą składały się niewielkie stronnictwa polityczne (Partia Pracy, Związek Naprawy Rzeczypospolitej) oraz różnorodne grupy działaczy społecznych i gospodarczych, częściowo również rozmaitego kalibru politycy, którzy odeszli od swoich macierzystych partii, zarówno prawicy, jak i lewicy. Dopiero w obliczu zbliżających się wyborów powstał w pierwszych dniach stycznia 1928 r. jako organizacyjna nadbudowa tego konglomeratu ludzi i tendencji Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR). W jego ramach znaleźli się obok siebie ludzie ze świeżą przeszłością socjalistyczną czy burżuazyjno-radykalną, wczorajsi działacze ruchu ludowego oraz przedstawiciele wielkiego kapitału, ziemiaństwa, wreszcie do niedawna działacze endecji czy chadecji. Łączył ich jedynie pozytywny — nieraz zresztą tylko koniunkturalny — stosunek do zwycięzcy w przewrocie majowym, Józefa Piłsudskiego. Przywódcy sanacji zresztą świadomie chętnie przygarniali do siebie wszelkich zbiegów z prawicy, chcąc w ten sposób osłabić swego najgroźniejszego wówczas konkurenta — endecję¹³. W swojej propagandzie wyborczej BBWR poddawał ostrej krytyce stosunki przedmajowe i wysuwał na czoło sprawy stabilizacji gospodarczej państwa, walki z korupcją, nadużyciami i „partyjnictwem” oraz reformy konstytucji pod kątem dalszego wzmocnienia władzy wykonawczej. Ożywioną działalność agitacyjną rozwijał ponadto powołany przez BBWR Robotniczy Komitet Współpracy z marszałkiem Piłsudskim. Jego deklaracja ideowa mówiła ogólnikowo o „dobrze zorganizowanym państwie”,

¹¹ J. R. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 1926—1931*, Warszawa 1970, s. 176; WIP 1928, nr 3, s. 47—49.

¹² Wybory w okręgu płockim, „Dziennik Płocki” z 18 XI 1930, nr 270, s. 1.

¹³ G. Leinwandhaendler, Orzech i łupiny, „Przełom” z 24 V 1931, nr 21/22, s. 2—3; Stały, Co słycać u nas, tamże, 19 X 1930.

w którym zostanie „urzeczywistniony postulat dobrobytu powszechnego”, i stopniowym wprowadzeniu kontroli państwowej i społecznej nad produkcją, konkretnie zaś postulowała ograniczenie uprawnień Sejmu do obalania rządu, wybór prezydenta w powszechnym głosowaniu oraz „zjednoczenie i odpartyjnienie ruchu zawodowego w imię hasła jedności robotniczej dla dobra Państwa i całej klasy pracującej”¹⁴. Ostatni punkt był wyraźnie obliczony na podcięcie wpływów partii robotniczych oraz poddanie ruchu zawodowego kontroli rządu sanacyjnego. BBWR stanął w szranki walki wyborczej w całym województwie.

Do wyborów stanęły również stronnictwa umiarkowanej lewicy robotniczej (Polska Partia Socjalistyczna — PPS) i chłopskiej (PSL „Wyzwolenie”; Stronnictwo Chłopskie — SCh). Wszystkie one w swoim czasie poparły przewrót majowy, lecz w ciągu IV kwartału 1927 r. podjęły — nie bez wewnętrznych oporów oraz secesji grup i pojedynczych działaczy — uchwały o przejściu do opozycji wobec polityki rządowej (tzw. opozycja rzeczowa), a nie przeciw osobie J. Piłsudskiego. Program PPS zapowiadał walkę w obronie demokratycznych zasad ustrojowych, 5-przymiotnikowego prawa wyborczego i sejmowej kontroli władzy wykonawczej oraz ustawodawstwa socjalnego; domagał się zniesienia Senatu, przymusowego wywłaszczenia wielkiej własności ziemskiej i autonomii terytorialnej dla ziem wschodnich. Zapowiadał ponadto reformy podatkowe korzystne dla rzemiosła i demokratyzację armii. PPS zdecydowanie atakowała endecję i odcinała się od ruchu komunistycznego¹⁵. Odezwa wyborcza Zarządu Głównego PSL „Wyzwolenie” wysuwała w dziedzinie spraw ustrojowych postulat zniesienia Senatu, wyboru prezydenta przez ludność oraz wprowadzenia ludowej inicjatywy ustawodawczej, referendum i wybieralności urzędników. Domagała się radykalnego i bezzwłocznego przeprowadzenia reformy rolnej, stosowania progresji i regresji podatkowej oraz bliskiego i łatwo osiągalnego kredytu dla wsi. „Wyzwolenie” stawiało na porządek dzienny anulowanie konkordatu i autonomię terytorialną dla terenów wschodnich¹⁶. Niewiele odbiegał od tego program wyborczy Stronnictwa Chłopskiego, które po raz pierwszy stanęło do wyborów, gdyż powstało dopiero w styczniu 1926 r. Do postulatów „Wyzwolenia” dodawało jeszcze zapowiedź przeciwstawienia się „wszelkim zamachom monarchistycznym czy faszystowskim”¹⁷. Wszy-

¹⁴ Deklaracja Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem Marszałka Piłsudskiego, „Przełom” z 29 I 1928, nr 5, s. 9; Deklaracja ideowa Robotniczego Komitetu Współpracy z marszałkiem Piłsudskim, „Solidarność Pracy”, 8 II 1928, nr 1, s. 6—10.

¹⁵ „Robotnik” z 3 I 1928, nr 3, s. 1.

¹⁶ Odezwa wyborcza Zarządu Głównego PSL, „Wyzwolenie” z 22 I 1928, nr 4, s. 2—3.

¹⁷ „WIP” 1928, nr 5, s. 80—83.

stkie trzy stronnictwa umiarkowanej lewicy zwalczały BBWR jako blok obszarników i fabrykantów, jednak bloku tego nie łączyły z osobą Piłsudskiego. Najwyżej zarzucały mu tolerowanie w aparacie władzy ludzi prawicy¹⁸. Spośród tych trzech ugrupowań PPS i „Wyzwolenie” zgłosiły swoje listy we wszystkich okręgach, jednak lista „Wyzwolenia” została unieważniona w okręgu nr 10; SCh nie stanęło do walki w okręgu nr 9. Przeżywające już swój schyłek Chłopskie Stronnictwo Radykalne wzięło udział w wyborach jedynie w okręgach nr 9 i 11 (pow. łowicki, kutnowski, gostyniński i sochaczewski).

Po raz pierwszy mieli zmierzyć w kampanii wyborczej swoje siły monarchiści. Utworzona przez nich w 1925 r. Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa obok postulatu ustanowienia dziedzicznej monarchii domagała się realizacji ustawy o reformie rolnej w ciągu 3 lat. Właściciele ziemscy mieli otrzymać pełne odszkodowanie w akcjach państwowych przedsiębiorstw, przede wszystkim zbrojeniowych. Jakkolwiek monarchiści opowiadali się za reżimem pomajowym, jednak kierownictwo sanacji nie poparło ich akcji wyborczej¹⁹. W województwie warszawskim zgłosili listy w dwu okręgach nr 8 (pow. ciechanowski, mławski, pułtusi, przasnyski i makowski) i nr 9 (pow. płocki, sierpecki, rypiński i płoński).

Kierowana przez komunistów rewolucyjna lewica wzięła udział w walce wyborczej pod hasłem walki z faszyzmem, którego dopatrywała się w rządach J. Piłsudskiego. Ostro atakowała wszystkie bez wyjątku ugrupowania nierewolucyjne. Jej postulaty zaś radykalnych reform społecznych w znacznym stopniu były powtórzeniem jej programu wyborczego z 1922 r. Centralną listą tego obozu była lista „Jedność Robotniczo-Chłopska”. Została ona unieważniona w okręgach nr 8 i 12 (pow. błoński, skierniewicki, rawski i grójecki). Przewidując taką możliwość, zgłaszał obóz rewolucyjny „zapasowe” listy kandydatów, występujące pod nazwą spokrewnionych partii PPS-Lewica i Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”. Manewr ten, jakkolwiek łatwo rozszyfrowany przez aparat państwowy, umożliwił w okręgu nr 8 zwolennikom lewicy rewolucyjnej oddanie swych głosów na zalegalizowaną listę „Samopomocy”, nie powiódł się natomiast w okręgu nr 12²⁰.

¹⁸ J. Mazur, *Biurokracja i lud*, „Wyzwolenie” z 8 I 1928, nr 2, s. 9; Stary Legun, *Rozmyślenia przedmajowego piłsudczyka*; tamże, 15 I 1928, nr 3, s. 7; „Wyzwolenie” — a Marszałek Piłsudski, tamże, 4 III 1928, nr 11, s. 3.

¹⁹ H. Przyborowski, „Wiwat Litwa i Korona!”, „Wiadomości” (Londyn) z 8 IV 1962, nr 14, s. 3.

²⁰ Okręgowa Komisja Wyborcza nr 12, odmiennie niż inne, nie sięgnęła przy unieważnieniu listy Jedności Robotniczo-Chłopskiej do argumentów natury formalno-prawnej, lecz decyzję swoją uzasadniła antypaństwowym charakterem unieważnionej listy. Tym samym odpadała tu możliwość legalizacji pokrewnych list.

Mieszkańskie ugrupowania niemieckie wystawiły w całym województwie w sojuszu z żydowskimi mieszkańskimi grupami syjonistycznymi wspólne listy — podobnie jak w 1922 r. — pod nazwą Blok Mniejszości Narodowych RP. Natomiast niesyjonistyczne odłamy mieszczaństwa żydowskiego, reprezentowane przez ugrupowania ortodoksyjnych Żydów „Agudat Izrael” oraz drobnomieszczańsko-demokratycznych folkistów, utworzyły konkurencyjny „Ogóln żydowski Narodowy Blok Wyborczy do Sejmu i Senatu”. Stał on na stanowisku współpracy z obozem prorządowym. Po obu tych blokach znalazły się żydowskie stronnictwa socjalistyczne — Bund i Poalej Syjon-Lewica. Pierwsze z nich nie wzięło udziału w walce wyborczej w okręgu nr 8, drugie stanęło do konfrontacji politycznej w całym województwie.

Nowym elementem kampanii wyborczej był terror ze strony obozu prorządowego w stosunku do swoich rywali. W 1922 r. można było mówić jedynie o ograniczeniach i represjach stosowanych przez administrację wobec listy komunistycznej oraz żydowskich socjalistycznych. Obecnie również skonfiskowano platformę wyborczą Jedności Robotniczo-Chłopskiej i Poalej Syjon-Lewicy²¹. Poza tym jednak nierzadkie były teraz przypadki, kiedy starostowie wywierali nacisk na miejscowych działaczy stronnictw opozycyjnych, żeby zrezygnowali z kandydowania z list swoich ugrupowań, bądź nawet proponowali im miejsce na liście BBWR. Ten zaś nie tylko rozwinął na terenie województwa nie widzianych dotąd rozmiarów akcję wiecową²², znacznie intensywniejszą niż na innych terenach, lecz ponadto systematycznie rozbijał bądź opanowywał wiece konkurencyjnych list prawicy i umiarkowanej lewicy.

b) Frekwencja wyborcza

Udział ludności województwa w akcie wyborczym był wyjątkowo duży, na wsi osiągnął poziom 85,4⁰%, na terenach miejskich 81,5⁰% (tab. 3), zatem w porównaniu z wyborami listopadowymi 1922 r. wzrósł w obu grupach jednakowo, o 2,8 punktu. Średnia frekwencja w pozostałych czterech województwach ówczesnej Polski Centralnej (łódzkie, kieleckie, lubelskie i białostockie) wynosiła na wsi 81,8⁰%, w miastach — pomijając ze względu na porównywalność cztery największe²³ — 80,4⁰%. W obu

Unieważnione listy, „Epoka” z 18 II 1928, nr 49, s. 3; Merytoryczne motywy unieważnienia listy komunistycznej w komisji Okręgu nr 12; tamże, 19 II 1928, nr 50, s. 3.

²¹ Zatwierdzenie konfiskaty plakatu-listy komunistycznej, „Epoka” z 31 I 1928, nr 31, s. 3; Zatwierdzenie konfiskat, tamże, 25 II 1928, nr 56, s. 4.

²² W okresie od 17 I do 15 II 1928 r., zatem jeszcze przed szczytowym nateżeniem kampanii przedwyborczej, zorganizował BBWR w woj. warszawskim 201 zjazdów, 830 wieców i 826 zebrań. A. Czubiński, Centrolew, Poznań 1963, s. 96.

²³ Dla osiągnięcia porównywalności danych w obliczeniach dotyczących terenów

Tabela 3

Udział ludności woj. warszawskiego w wyborach sejmowych 1928 r.

Powiat	Ludność wiejska				Ludność miejska			
	Uprawn.	Głosowało	Unieważn.		Uprawn.	Głosowało	Unieważn.	
			głosów	%			głosów	%
Włocławek	31 786	28 377	5 127	18,1	39 919	31 068	183	0,6
Kutno	34 770	31 440	60	0,2	15 970	13 896	29	0,2
Płock	41 112	35 328	135	0,4	18 633	15 812	20	0,1
Nieszawa	41 883	37 149	8 092	21,8	11 479	9 328	18	0,2
Płońsk	33 030	28 921	178	0,6	5 240	4 592	7	0,2
Ciechanów	29 460	24 554	43	0,2	6 781	5 178	15	0,3
Lipno, Rypin i Sierpc	99 809	88 716	7 316	8,2	22 480	20 219	53	0,3
Strefa wielkiego rolnictwa	311 850	274 485	20 951	7,6	120 502	100 093	325	0,3
Mława	37 914	33 556	95	0,3	10 014	8 312	19	0,2
Sochaczew	29 955	26 261	63	0,2	3 384	2 889	3	0,1
Grójec	48 516	41 823	751	1,8	13 620	11 566	870	7,5
Gostynin i Łowicz	73 417	65 785	170	0,3	16 024	13 978	16	0,1
Pułtusk	36 216	31 135	44	0,1	19 957	16 618	27	0,2
Przasnysz	26 723	22 300	1 395	6,3	5 683	4 989	4	0,1
Rawa	34 271	29 104	399	1,4	7 885	6 477	327	5,0
Maków	27 068	22 249	173	0,8	5 618	4 931	8	0,2
Skierniewice	23 737	20 852	319	1,5	10 957	8 128	793	9,8
Mińsk Maz.	40 490	34 294	189	0,6	10 512	8 054	85	1,1
Strefa drobnego rolnictwa	378 307	327 359	3 598	1,1	103 654	85 942	2 152	2,5
Warszawa	90 774	66 687	738	1,1	29 400	21 196	165	0,8
Błonie	39 378	32 952	949	2,9	27 206	22 693	2 142	9,4
Radzymin	31 311	26 141	265	1,0	8 169	5 593	42	0,8
Region podstoleczny	161 463	125 780	1 952	1,6	64 775	49 482	2 349	4,7
Województwo	851 620	727 624	26 501	3,6	288 931	235 517	4 826	2,0

Źródło: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 r., Warszawa 1930, Statystyka Polski, t. X, s. 3—4, 10—15.

więc przypadkach okazała się niższa. Charakterystyczna była różnica 3,9 punktu pomiędzy aktywnością wyborczą ludności wiejskiej i miejskiej woj. warszawskiego, taka sama jak w 1922 r. Zaledwie w czterech powiatach (sierpecki, lipnowski, przasnyski i makowski) mieszkańcy aglomeracji miejskich głosowali intensywniej od mieszkańców wsi. Przasnyski i makowski były zarazem jedynymi powiatami, w których frekwencja wiejska spadła poniżej poziomu 1922 r. Mniejsza niż w 1922 r. była też na terenach miejskich w powiecie sochaczewskim, skierniewickim, warszawskim i radzywińskim.

Na terenie wiejskim najsilniej wzrosła frekwencja w powiecie pułtuskim — z 78,0⁰/₀ do 86,0⁰/₀ (wskaźnik 110,3) i włocławskim — z 83,2⁰/₀ do 89,3⁰/₀ (wskaźnik 107,7), natomiast regres nastąpił jedynie w powiecie makowskim — z 86,0⁰/₀ do 82,2⁰/₀ (wskaźnik 95,3) — i przasnyskim — z 86,1⁰/₀ do 83,5⁰/₀ (wskaźnik 97,0). Minimalne w porównaniu z innymi przyrosty frekwencji wykazywały powiaty regionu podstołecznego. W rezultacie pogłębiało się zróżnicowanie frekwencji poszczególnych regionów ekonomicznych i powiatów, różnica pomiędzy nadal najaktywniejszą pod tym względem strefą wielkiego rolnictwa a najmniej aktywnym regionem podstołecznym wzrosła z 7,6 punktu w 1922 r. do 10,1 punktu; zaś pomiędzy nadal rekordowym powiatem kutnowskim z jego 90,4⁰/₀ głosujących (w 1922 r. — 87,4⁰/₀) i znajdującym się na ostatnim miejscu powiatem warszawskim z 73,5⁰/₀ uczestników aktu wyborczego (w 1922 r. — 73,2⁰/₀) z 14,2 punktu do 16,2, co równało się 17,9⁰/₀ wskaźnika maksymalnej frekwencji.

W obrębie powiatów jednego regionu zmniejszyło się zróżnicowanie aktywności wyborczej w strefie wielkiego rolnictwa z 6,6 do 4,5 punktu, w strefie drobnego rolnictwa z 8,5 do 7,4, wzrosło natomiast w regionie podstołecznym z 8,3 do 10,2 punktu.

Na skutek braku niezbędnych dla odpowiednich wniosków danych o składzie społeczno-zawodowym elektoratu nie da się ustalić, której grupy społecznej aktywność wyborcza zadecydowała o tempie wzrostu frekwencji. Jedynie w odniesieniu do strefy wielkiego rolnictwa można wskazać na robotników rolnych jako grupę, która do tego się przyczyniła. Z dużym prawdopodobieństwem odnosi się to również do pozostałych warstw robotniczych strefy²⁴. Porównanie odsetka głosów oddanych

miejskich pozostałych województw Polski Centralnej pomija się Warszawę, Łódź, Lublin i Sosnowiec. Były to bowiem aglomeracje miejskie wielkości nie spotykanej w woj. warszawskim. Można zaś przypuszczać, iż w większych miastach występowały inne niż w małych prawidłowości w kształtowaniu się politycznych postaw wyborców.

²⁴ Współczynnik korelacji rangowej pomiędzy przyrostem frekwencji (tab. 2) a odsetkiem robotników rolnych (tab. 1) wynosi +0536, pomiędzy frekwencją a tymże odsetkiem +0643, natomiast pomiędzy przyrostem frekwencji a przyro-

Tabela 4

Udział ludności aglomeracji miejskich woj. warszawskiego w wyborach sejmowych 1928 i 1930 r.

	1928					1930				
	Uprawn.	Głosowato	%	Unieważn.		Uprawn.	Głosowato	%	Unieważn.	
				Głosów	%				Głosów	%
Strefa wielkiego rolnictwa W tym: Płock	64 613	55 129	85,3	113	0,2	67 427	53 793	79,8	3 316	6,2
	16 277	13 730	84,4	16	0,1	19 129	13 149	68,7	613	4,7
Strefa drobnego rolnictwa W tym: Mława Łowicz Skiermiewice Pułtusk	103 654	85 942	82,9	2 152	2,5	108 233	85 823	79,3	2 941	3,4
	10 014	8 312	83,0	19	0,2	9 537	7 715	80,9	156	2,0
	9 038	7 684	85,0	9	0,1	9 352	7 475	79,9	167	2,2
	10 957	8 128	74,2	793	9,8	11 240	7 718	68,7	228	3,0
	7 559	6 022	79,4	7	0,1	7 683	5 979	77,8	265	4,4
Region włoc.-kútn. W tym: Włocławek Kutno	55 889	44 964	80,5	212	0,5	62 498	46 328	74,1	1 387	2,9
	29 603	21 764	73,5	48	0,2	32 902	21 625	65,7	726	3,4
	9 681	8 262	85,3	22	0,3	12 230	9 912	81,1	75	0,7
Region podstol. W tym: Żyrardów Pruszków Grodzisk	64 775	49 482	76,4	2 349	4,7	73 520	53 123	72,3	720	1,4
	13 952	11 937	85,6	1 682	14,1	15 230	12 313	80,8	239	1,9
	11 321	8 643	76,3	68	0,8	12 091	8 905	73,6	60	0,7
	7 372	5 574	75,6	190	3,4	8 031	6 031	75,1	181	3,0
Województwo	288 931	235 517	81,5	4 826	2,0	311 678	239 067	76,7	8 364	3,5

Źródła: Zob. tab. 2.

na listy mniejszości narodowych w 1922 r. i 1928 r. oraz odsetka mniejszości narodowych na obie daty pozwala przypuszczać, że frekwencja tej grupy wyborców pozostała na poprzednim poziomie. Ożywienie polityczne objęło zatem głównie ludność polską.

Spśród stosunkowo większych aglomeracji miejskich znacznie wzrosła frekwencja w Łowiczu (wskaźnik 1,256) i Płocku (1,250), dość wydatnie w Kutnie (wskaźnik 1,084), minimalnie natomiast w największym mieście województwa, we Włocławku — z 73,0% do 73,5%. Spadek frekwencji nastąpił w Skierniewicach i Pruszkowie oraz w całym regionie podstołecznym. Nie miało na to chyba decydującego wpływu wspomniane już unieważnienie w okręgu wyborczym nr 12 listy komunistycznej. Wszak mimo to zwiększyła się o 1,2 punktu aktywność wyborcza we wchodzącym w skład owego okręgu Żyrardowie, zmniejszyła się natomiast o 1,5 punktu na terenach powiatu warszawskiego, których ta wyborcza represja antykomunistyczna nie dotknęła. Ludność małych miasteczek obu stref rolniczych oraz regionu włocławsko-kutnowskiego wzięła liczniejszy udział w akcie wyborczym aniżeli mieszkańcy tamtejszych większych ośrodków, przeciwna sytuacja zaistniała w regionie podstołecznym²⁵.

Źródłem zwiększonej aktywności wyborczej na wsi oraz w miastach i miasteczkach było duże ożywienie polityczne, jakie przewrót majowy wywołał w masach robotniczych i chłopskich. Sądzić można, że w okresie wyborów marcowych 1928 r. znajdowało się ono w stanie schyłkowym, apogeum miało już za sobą. Wskazywałoby na to m. in. zachowanie wyborcze regionu podstołecznego, przede wszystkim zaś powiatu warszawskiego. Tu bowiem, w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy państwa, najszybciej odczuwano zmiany zachodzące w życiu społecznym i politycznym kraju i najżywiej na nie reagowano. Tak więc kiedy dalsze okolice jeszcze żyły dawnymi nastrojami, które też później do nich dotarły, wywołane rozwojem sytuacji obojętnienie polityczne dawało się już odczuwać na terenach podstołecznych.

Odsetek głosów unieważnionych w wyborach sejmowych 1928 r. był na terenach wiejskich 6-krotnie większy niż w 1922 r., w miastach zaś 4-krotnie. W obu przypadkach było to następstwem wspomnianego unieważniania list kandydatów. Na unieważnioną w okręgu nr 10 listę PSL

stem odsetka głosów oddanych na PPS i KPP (łącznie policzonych) znacznie wyższy od obu poprzednich i równa się +0821. Ponieważ głosy wiejskie oddane na te partie mogły pochodzić jedynie ze środowisk robotniczych, nasuwa się przypuszczenie, że zwiększoną aktywność wyborczą wykazali również, a raczej przede wszystkim, robotnicy spoza rolnictwa.

²⁵ W niewydziałonych w tab. 3 miastach strefy wielkiego rolnictwa wynosiła frekwencja 85,7%; w takichże miastach strefy drobnego rolnictwa — 84,1%, w regionie włocławsko-kutnowskim — 90%, zaś w podstołecznym — 72,6%.

„Wyzwolenie” głosowało 20—21 tys. osób²⁶, zaś na unieważnioną w okręgu nr 12 listę komunistyczną padło 5539 głosów²⁷. W ten sposób odsetek głosów unieważnionych z innych powodów wyniesie 0,6%, zatem o jedną trzecią więcej niż w 1922 r. (0,4%). Mieści się w tym ok. 1,4 tys. głosów unieważnionych na wsi w pow. przasnyskim. Biorąc pod uwagę, że w powiecie tym brały udział w wyborach listy wszystkich ugrupowań politycznych, można jedynie przypuszczać, że w danym przypadku chodzi o kartki oddane na jakąś unieważnioną listę lokalną. Z kolei wspomnianych ok. 26 tys. głosów, jakie padły na listy unieważnione, są pośrednim świadectwem dużego ożywienia politycznego. W innym bowiem klimacie nie udałoby się tyłu wyborców skłonić do tego rodzaju demonstracji.

c) Wyniki głosowania

Najbardziej zasadniczą zmianą w układzie sił politycznych, jaką na wsi ujawniły marcowe wybory 1928 r., była ciężka klęska tradycyjnych ugrupowań prawicy i prawego centrum (endecja²⁸, chadecja, „Piast”). Mimo iż ogólna liczba głosujących na wszystkie listy kandydatów zwiększyła się w stosunku do 1922 r. o 91,4 tys. osób, ugrupowania te straciły 238,5 tys. zwolenników, tj. 63,7% poprzedniego stanu posiadania (zaliczając do niego w 1922 r. Narodowe Zjednoczenie Ludowe). Biorąc zaś pod uwagę zwiększoną liczbę głosujących w 1928 r., oznaczało to jeszcze większe kurczenie się zasięgu wpływów — z 59,2% do 18,7%. Straty te, aczkolwiek nierównomierne w poszczególnych powiatach, wszędzie były znaczne, największe w regionie podstołecznym (68,1%), mniejsze nieco w strefie wielkiego rolnictwa (65,4%) i stosunkowo najmniejsze w strefie drobnego rolnictwa (60,8%). W 1922 r. w 19 powiatach opowiedziała się za owymi ugrupowaniami większość uczestników aktu wyborczego, w tym w trzech powiatach (przasnyski, makowski i radzyński) przekroczyła ona $\frac{3}{4}$ ogółu głosujących; w 4 pozostałych powiatach

²⁶ Skład nowego Sejmu, „Epoka” z 6 III 1928, nr 66, s. 3 („ponad 20 tysięcy”); Tymczasowe obliczenie wyniku wyborów do Sejmu, „Wyzwolenie” z 11 III 1928, nr 12, s. 3 (21 tys.). W dalszych rozważaniach liczbę głosów unieważnionych „Wyzwolenia” określono szacunkowo na 20,2 tys. Biorąc pod uwagę potwierdzone danymi wyborczymi z innych powiatów minimalne wpływy tego stronnictwa w miastach, przyjęto, że wszystkie głosy unieważnione pochodzą z terenów wiejskich; szacunkowo również następująco podzielono te głosy — proporcjonalnie do ogólnej liczby głosów unieważnionych w odnośnych powiatach — wrocławski — 5100, nie-szawski — 8000, lipnowski — 7100.

²⁷ Dane władz bezpieczeństwa — Archiwum Akt Nowych, zesp. MSW, t. 3347 (dane dotyczą również podziału wieś—miasto itd.).

²⁸ Nazwą tą określać będziemy w dalszym ciągu artykułu łącznie Zw. Ludowo-Narodowy, Obóz Wielkiej Polski i Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe oraz utworzone przez nie w połowie 1928 r. Stronnictwo Narodowe.

Tabela 5

*Wyniki głosowania
na terenach wiejskich woj. warszawskiego w wyborach sejmowych 1928 r. (w liczbach absolutnych)*

P o w i a t	Endecja	Sanacja	ChD i PSL „Piast”	Zjedn. Roln.	FSL „Wyzwol.”	Chł. Stron. Radyk.	Chł. Stron.	PPS	Komuniści	Blok Mn. Nar.	Inne polskie	Inne żyd.	Monar- chiści
Włocławek	—	2 665	3 305	—	[5 190] ^a	—	2 009	11 985	998	2 285	—	3	—
Kutno	3 579	3 312	1 418	—	1 673	5	5 298	14 264	1 309	401	12	109	—
Płock	3 316	6 591	1 625	558	9 208	1	—	11 062	162	1 971	—	499	200
Nieszawa	—	3 729	4 777	—	[8 000] ^a	—	881	15 352	193	3 925	—	200	—
Płońsk	4 847	4 751	1 449	23	8 431	26	—	7 660	294	1 024	—	99	139
Ciechanów	5 151	4 277	1 333	—	3 106	—	182	9 005	234	798	—	32	393
Lipno, Rypin i Sierpc	6 002	7 197	6 888	1 363	19 461	209	1 040	27 412	387	10 816	—	367	258
					[26 561] ^b								
Strefa wielkiego rol- nictwa	22 895	32 522	20 795	1 944	41 879	241	9 410	96 740	3 577	21 220	12	1 309	990
					[62 079] ^b								
Mława	6 279	3 648	875	—	12 667	—	1 052	7 770	48	608	—	197	317
Sochaczew	2 481	3 694	628	—	5 024	89	5 665	5 128	1 185	2 223	42	39	—
Grójec	6 950	7 527	1 311	—	12 292	—	3 926	7 858	[493] ^a	661	—	547	—
Gostynin i Łowicz	6 374	3 618	4 403	—	9 129	3 874	18 309	15 082	497	3 759	453	117	—

Pułtusk	4 587	2 164	1 684	—	16 302	—	192	5 237	106	611	—	105	103
Przasnysz	4 894	2 412	2 250	—	3 199	—	1 963	3 945	93	74	—	42	2 033
Rawa	3 572	5 248	2 349	—	10 208	—	2 754	3 358	[260] ^a	1 070	—	146	—
Maków	6 088	2 466	3 464	—	3 629	—	1 205	2 639	8	196	—	126	2 255
Skiermiewice	2 118	2 353	674	—	2 654	—	10 141	2 268	[247] ^a	321	—	4	—
Mińsk Mazowiecki	4 740	6 881	3 735	—	11 465	2	2 147	2 560	1 119	618	—	838	—
Strefa drobnego rolnictwa	48 083	40 011	21 373	—	86 569	3 965	47 354	55 845	3 056	10 141	495	2 161	4 708
Warszawa	9 275	30 261	2 437	—	3 810	2 125	1 524	7 582	[4 019] ^b	2 427	—	984	—
Błonie	4 711	9 694	724	—	444	—	11 714	3 953	[883] ^a	559	—	204	—
Radzymin	4 600	4 104	767	—	7 692	28	4 247	2 742	360	919	—	417	—
Region podstoleczny	18 586	44 059	3 928	—	11 946	2 153	17 485	14 277	5 884	3 905	—	1 605	—
Województwo	89 564	116 592	46 096	1 944	140 394	6 359	74 249	166 862	12 517	35 266	507	5 075	5 698
					[160 594] ^b				[14 363] ^b				

Źródła: zob. tab. 3.

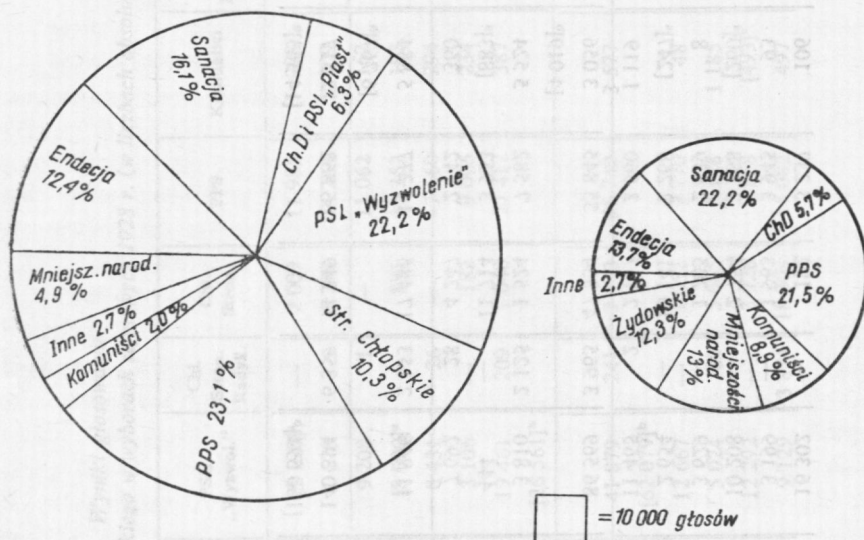
a — ilość głosów unieważnionych.

b — łączna ilość głosów uznanych za ważne i unieważnionych.

(nieszawski, sochaczewski, grójecki i skierniewicki) ugrupowania te uzyskały względną większość. Obecnie natomiast w żadnym nie zdołały osiągnąć absolutnej przewagi, względną zaś jedynie w jednym z owych 3 powiatów-bastionów, w makowskim (43,3%). W dwu innych uzyskały przewagę łącznie wzięte listy umiarkowanej lewicy. Spośród dawnych sympatyków, którzy tym razem odmówili poparcia ugrupowaniom prawicy i prawego Centrum, nieznaczna tylko część (5,7 tys.) pozostała w obrębie

TERENY WIEJSKIE

AGLOMERACJE MIEJSKIE

Ryc. 1. Wyniki głosowania

prawicowego schematu myślowego i przeniosła swoje sympatie na monarchistów. Część zapewne zobojętniała politycznie i nie poszła do lokali wyborczych, przeważająca natomiast rzesza dawnej klienteli centro-prawicowej przesunęła się na lewo.

Główny spadkobierca „Chjeny” z 1922 r., endecka Lista Katolicko-Narodowa, stosunkowo najsilniejsza okazała się w regionie podstołecznym, tam więc, gdzie jej poprzedniczka dysponowała absolutną większością głosów. Obecnie stopniały one do $\frac{1}{7}$ wszystkich głosujących (14,9). Tyle samo poparło ją w strefie drobnego rolnictwa (14,8%), natomiast nieco mniej, gdyż zaledwie $\frac{1}{8}$ (ok. 12,5%), w strefie wielkiego rolnictwa²⁹. Spo-

²⁹ Zgodnie z zawartym w Okręgu Wyborczym nr 10 porozumieniem z Polskim Blokiem Katolickim „Piast” i ChD, głosowali tam na niego sympatycy endecji, w związku z czym powstaje trudność z określeniem rozmiaru poparcia wyborczego endecji w strefie wielkiego rolnictwa. Na jej terenie bez Okręgu Wyb. nr 10 wynosiło ono 11,9%; jeśli natomiast przyjąć skrajny i nierealny przypadek, że

śród 23 powiatów województwa tylko w 3 opowiedziało się za endecją od $\frac{1}{5}$ do ponad $\frac{1}{4}$ uczestników aktu wyborczego (pow. makowski, przasnyski i ciechanowski), za to w 2 jej sympatycy nie stanowili nawet jednej dziesiątej (pow. płocki — 9,4⁰/o, sochaczewski — 9,5⁰/o). Z 253 gmin, w których lista stanęła do walki, zaledwie w 2 uzyskała absolutną większość (0,8⁰/o)³⁰, względną zaś w 15 innych (5,9⁰/o).

Silnie zawiedli się w swoich rachubach piastowcy. Zawierając blok z chadecją, brali pod uwagę zapewnienie, jakie jej przywódcy uzyskali od kardynała Aleksandra Kakowskiego, że w okresie kampanii wyborczej duchowieństwo udzieli jej poparcia³¹. Jednak nadzieje na pomoc agitaacyjną czy moralną kleru okazały się złudą, ten bowiem działał raczej na korzyść listy endeckiej. W rezultacie sojusz z chadecją nie uchronił „Piasta” od klęski równie ciężkiej jak pozostałe dwa ugrupowania opozycji centrowo-prawicowej, stracił około 60⁰/o dawnych zwolenników³². Jego wpływy były obecnie przypuszczalnie równej wielkości w strefie wielkiego rolnictwa³³ i w strefie drobnego (6,6⁰/o), co oznaczałoby, że w pierwszej poniósł znacznie mniejsze straty. Wprost katastrofalne były dla niego natomiast wyniki głosowania w regionie podmiejskim, gdzie odsetek oddanych nań głosów spadł z 15,3⁰/o do 3,2⁰/o (wskaźnik 0,21), na co decydująco wpłynął pow. błoński (spadek z 28,4⁰/o do 2,2⁰/o; wskaźnik 0,097). Ośrodkami największych wpływów „Piasta” okazały się powiaty makowski (15,7⁰/o) i przasnyski (10,8⁰/o), w których poprawił nawet nieco swój poprzedni stan posiadania. Znamienne, że powiaty te były równocześnie ostoją endecji. Najgorsze wyniki osiągnęli piastowcy w powiecie błońskim (2,2⁰/o), sochaczewskim (2,4⁰/o) i mławskim (2,6⁰/o). Wyrażną klęskę ponieśli we wspomnianym już pow. błońskim oraz w grójeckim (spadek z 32,2⁰/o do 3,2⁰/o; wskaźnik 0,084) i kutnowskim (spadek z 22,8⁰/o do 4,5⁰/o; wskaźnik 0,197). Na rozmiary poniesionej klęski rzuca pewne światło okoliczność, że w 1922 r. uzyskał „Piast” absolutną większość

w Okręgu Wyb. nr 10 wszystkie głosy oddane na Polski Blok pochodziły od zwolenników endecji, wówczas wskaźnik dla strefy podnie się do 13,1⁰/o. Średnia obu metod — 12,5⁰/o.

³⁰ Gm. Bartoły (pow. ciechanowski) i Chróścice (pow. mińskomazowiecki).

³¹ J. R. Szaflik, op. cit., s. 172.

³² W 1922 r. padło na listę „Piasta” 78 966 głosów, w 1928 r. zebrał on w sojuszu z chadecją, a w Okręgu nr 10 również i z endecją, 46 096 głosów (wskaźnik 58,4⁰/o). Zakładając, że spośród ilości głosów z 1928 r. co najmniej 7 tys. przypada na sympatyków chadecji (analogia z 1930 r.), zaś około 8 tys. na wyborców endeckich z Okręgu nr 10, wówczas netto ilość głosów piastowskich wynosić będzie ok. 31 tys., co stanowiłoby 39⁰/o poprzedniego stanu posiadania.

³³ Wspomniany już blok z endecją oraz silniejsze na tym terenie niż gdzie indziej wpływy chadecji uniemożliwiają ściślej określić — bez obszernych rozważań — zasięg wpływów „Piasta” w 1928 r. w strefie wielkiego rolnictwa.

Tabela 6

Wyniki głosowania
na terenach wiejskich woj. warszawskiego w wyborach sejmowych 1928 r. (w liczbach względnych)

	Endecja	Sanacja	ChD i PSL „Piast”	PSL „Wyzwo- lenie”	Chlop- skie Stron. Radykal.	Stron. Chi.	PPS	Komu- niści	Blok Mn. Nar.	Inne polskie	Inne zyd.	Monar- chiści
Włocławek	—	11,5	14,2	—	—	8,6	51,6	4,3	9,8	—	0,0	—
	—	9,4	11,7	17,9	—	7,1	42,3	3,5	8,1	—	0,8	—
Kutno	11,4	10,6	4,5	5,3	0,0	16,9	45,5	4,2	1,3	0,0	0,3	—
Płock	9,4	18,7	4,6	26,2	0,0	—	31,4	0,5	5,6	1,6 ¹	1,4	0,6
Nieszawa	—	12,8	16,5	—	—	3,0	52,8	0,7	13,5	—	0,7	—
	—	10,1	12,9	21,6	—	2,4	41,4	0,5	10,6	—	0,9	—
Płońsk	16,9	16,5	5,0	29,3	0,1	—	26,7	1,0	3,6	0,1 ¹	0,3	0,5
Ciechanów	21,0	17,5	5,4	12,7	—	0,7	36,7	1,0	3,3	—	0,1	1,6
Lipno, Rypin	7,4	8,8	8,5	23,9	0,2	1,3	33,7	0,5	13,3	1,7 ¹	0,4	0,3
i Sierpc	6,8	8,1	7,8	30,1	0,2	1,2	31,0	0,4	12,2	1,5 ¹	0,4	0,3
Strefa wielkiego	9,0	12,8	8,2	16,5	0,1	3,7	38,2	1,4	8,4	0,8 ¹	0,5	0,4
rolnictwa	8,4	11,9	7,6	22,7	0,1	3,4	35,3	1,3	7,7	0,7 ¹	0,5	0,4
Mława	18,8	10,9	2,6	37,9	—	3,2	23,2	0,1	1,8	—	0,6	0,9
Sochaczew	9,5	14,1	2,4	19,2	0,3	21,6	19,6	4,5	8,5	0,2	0,1	—
Grójec	16,9	18,3	3,2	29,9	—	9,6	19,2	—	1,6	—	1,3	—
	16,7	18,1	3,2	29,6	—	9,4	18,9	1,2	1,6	—	1,3	—
Gostynin i Łowicz	9,7	5,5	6,7	13,9	5,9	27,9	23,0	0,8	5,7	0,7	0,2	—

Pułtusk	14,8	7,0	5,4	52,4	—	0,6	16,9	0,2	2,0	—	0,3	0,3
Przasnysz	23,4	11,5	10,8	15,3	—	9,4	18,9	0,5	0,3	—	0,2	9,7
Rawa	12,4	18,3	8,2	35,6	—	9,6	11,7	—	3,7	—	0,5	—
	12,3	18,1	8,1	35,3	—	9,5	11,6	0,9	3,7	—	0,5	—
Maków	27,6	11,2	15,7	16,4	—	5,4	12,0	0,0	0,9	—	0,6	10,2
Skiermiewice	10,3	11,5	3,3	12,9	—	49,4	11,0	—	1,6	—	0,0	—
	10,2	11,3	3,3	12,8	—	48,9	11,0	1,0	1,5	—	0,0	—
Mińsk Maz.	13,9	20,2	10,9	33,6	0,0	6,3	7,5	3,3	1,8	—	2,5	—
Strefa drobnego	14,9	12,4	6,6	26,7	1,2	14,6	17,3	0,9	3,1	0,2	0,7	1,4
rolnictwa	14,8	12,3	6,6	26,6	1,2	14,6	17,2	1,3	3,1	0,2	0,7	1,4
Warszawa	14,0	45,9	3,7	5,8	3,2	2,3	11,5	8,4	3,7	—	1,5	—
Blonie	14,7	30,3	2,3	1,4	—	36,6	12,4	—	1,7	—	0,6	—
	14,3	29,5	2,2	1,4	—	35,6	12,0	2,7	1,7	—	0,6	—
Radzymin	17,8	15,9	3,0	29,7	0,1	16,4	10,6	1,4	3,5	—	1,6	—
Region	15,0	35,6	3,2	9,6	1,7	14,1	11,5	4,8	3,2	—	1,3	—
podstoleczny	14,9	35,3	3,2	9,6	1,7	14,0	11,5	5,4	3,1	—	1,3	—
Województwo	12,8	16,6	6,6	20,0	0,9	10,6	23,8	1,8	5,0	0,42	0,7	0,8
	12,4	16,1	6,3	22,2	0,9	10,3	23,1	2,0	4,9	0,42	0,7	0,7

Źródła: tab. 5

a — odsetki głosów ważnych; b — łączne odsetki głosów ważnych i unieważnionych oddanych na listy PSL „Wyzwolenie”, oraz komunistyczne.
 1 — odsetki głosów oddanych na listę „Zjednoczenie Rolników”, 2 — w tym na listę „Zjednoczenie Rolników”, — 0,3%.

w 6 gminach i względną w 18, natomiast w 1928 r. łącznie z chadecją ani w jednej nie miał większości absolutnej, zaś względną zaledwie w 6 (2,0%).

Główny spośród stronnictw ludowych rywal „Piasta”, PSL „Wyzwolenie”, mógł się wykazać poważnym sukcesem. Mimo że na terenie województwa odeszła zeń spora grupa działaczy, którzy utworzyli Stronnictwo Chłopskie, nie tylko miał przeszło trzykrotną przewagę nad piastowcami i przeszło dwukrotną nad swoimi secesjonistami, lecz liczba głosów oddanych na „wyzwoleńców” wzrosła ze 112,0 tys. do 160,6 tys. (wskaźnik 1,434), zaś zasięg wpływów zwiększył się z 17,8% do 22,2%. Największy bezwzględnie przyrost głosów uzyskali w strefie drobnego rolnictwa — 22,2 tys., co równało się 34,2% stanu posiadania z 1922 r., w strefie tej okazali się ze swoimi 26,6% wszystkich głosów najsilniejszym ugrupowaniem. Natomiast największy względny przyrost głosów osiągnięto w regionie podstołecznym (84,5%): 5,5 tys. nowych głosów. Tu jednak stronnictwo nadal należało do słabszych, miało bowiem za sobą poparcie niecałej $\frac{1}{10}$ elektoratu (9,6%). W strefie wielkiego rolnictwa ze swoimi 22,7% głosów ustępowało pierwszeństwa jedynie PPS (35,3%)³⁴. Wagę sukcesu „Wyzwolenia” zwiększała okoliczność, że osiągnięto to niemal wszędzie w ostrej rywalizacji ze Sch. Mimo to uzyskali wyzwoleńcy absolutną większość w pow. pułtuskim (52,4%), za nimi opowiedziała się też ponad $\frac{1}{3}$ głosujących w pow. rawskim (35,3%) i mińskomazowieckim (33,6%). Najmniejsze mieli wpływy w pow. błońskim (1,4%) i kutnowskim (5,3%). W obu tych powiatach oraz sochaczewskim, skierniewickim i gostynińskim silniejsze było od nich Sch, ani w jednym natomiast piastowcy. „Wyzwolenie” uzyskało absolutną większość w 29 gminach³⁵ (1922 — 12), a względną w 66 (1922 — 40), tj. odpowiednio w 9,8% i 22,4% wszystkich gmin.

Secesjoniści „Wyzwolenia”, zorganizowani w Sch, stanęli po raz pierwszy do walki wyborczej. Konfrontacja tego istniejącego zaledwie dwa

³⁴ PPS niewątpliwie utrzymałaby swoje pierwszeństwo w strefie wielkiego rolnictwa również w przypadku, jeśliby w Okr. Wyb. nr 10 lista „Wyzwolenia” nie została unieważniona. Różnicę bowiem 34,6 tys. głosów sytuacja taka mogłaby zmniejszyć, lecz nie zlikwidować. PPS miała przewagę również w okręgach, w których lista wyzwoleńców brała pełnoprawny udział w wyborach.

³⁵ W strefie wielkiego rolnictwa — gm. Chrostkowo, Dzierżno, Okalewo, Rogowo, Skrwilno, Szczutowo (pow. rypiński), Żuromin (pow. sierpecki), Wychodź (pow. płoński) i Czamanin (pow. nieszawski); w strefie drobnego rolnictwa — Gzowo, Kłuzewo, Wyszaków, Zatory (pow. pułtuski), Góra, Lubania, Regnów, Stara Wieś (pow. rawski), Niechłomin, Ratowo, Turza (pow. mławski), Czersk, Drwalewo, Promna (pow. grójcecki), Jeruzal Rudzienko (pow. mińskomazowiecki); Daczynin (pow. przasnyski); w regionie podstołecznym — Klembów, Małopole, Zabrodzie (pow. radzyński).

lata ugrupowania ze stronnictwami działającymi tu od dziesięciu i więcej lat wypadła dla niego pomyślnie. W strefie drobnego rolnictwa i regionie podstołecznym uzyskało poparcie więcej niż dwukrotnie większe od „Pia-
sta”, a w regionie ponadto przewagę nad „Wyzwoleniem”. Natomiast w strefie wielkiego rolnictwa wyniki okazały się mniej imponujące, je-
dyne w pow. kutnowskim wysunęło się na czoło ugrupowań ludowych i zarazem okazało się ze swoimi 16,9⁰/₀ drugim pod względem zasięgu wpływów stronnictwem po PPS. Najliczniej opowiedzieli się za nim wiej-
scy wyborcy z pow. skierniewickiego (48,9⁰/₀) i błońskiego (35,6⁰/₀), naj-
gorsze wyniki miało w pułtuskim (0,6⁰/₀), nieszawskim (2,4⁰/₀) i mław-
skim (3,2⁰/₀). W 14 gminach (5,8⁰/₀) uzyskało poparcie absolutnej większo-
ści głosujących ³⁶, w 20 (8,3⁰/₀) natomiast względnej większości.

Chłopskie Stronnictwo Radykalne poczyniło od 1922 r. niewielkie po-
stępy. Jego wpływy ograniczały się w zasadzie do dwu powiatów, łowic-
kiego i warszawskiego, przy czym w każdym z nich obejmowały zaledwie
kilka gmin. W łowickim poparło go ponad 40⁰/₀ w gminie Bolimów i około
¹/₃ wyborców w gminie Łyszkowiec; w warszawskim największymi jego
ośrodkami były Ożarów, Bródno, Cząstków i Nieporęt.

Spośród stronnictw umiarkowanej lewicy najsilniejsza okazała się PPS,
zarazem najwięcej wyborców wiejskich w województwie opowiedziało się
za nią. Ze swoimi 23,1⁰/₀ głosów (1922 — 15,5⁰/₀), wskaźnik 1,49 uzy-
skała przewagę 4,3 punktu nad łącznie wziętymi obu listami prawicy
i prawego centrum i o 0,9 punktu wyprzedziła górujące w 1922 r. nad
nią „Wyzwolenie”. Podstawą sukcesu były wyniki osiągnięte w strefie
wielkiego rolnictwa, gdzie pozyskano 46,6 tys. nowych głosów (przyrost
93,0⁰/₀ w stosunku do 1922 r.), w związku z czym stan posiadania wzrósł
o 14,6 punktu, do 35,3⁰/₀. We wszystkich powiatach tej strefy poprawili
socjaliści polscy w stosunku do poprzednich wyborów swoje wskaźniki.
Najlepsze osiągnięto w powiatach kutnowskim, włocławskim i nieszaw-
skim, gdzie za listą PPS opowiedziało się ponad ²/₅ głosujących. W strefie
drobnego rolnictwa liczba zwolenników zwiększyła się o 22,2 tys. (65,8⁰/₀
przyrostu) i o 5,7 punktu do 17,2⁰/₀. Jednak zaznaczyło się tu pewne cof-
nięcie zasięgu wpływów w powiecie grójeckim, skierniewickim i mińsko-
mazowieckim, prawdopodobnie na korzyść listy komunistycznej. Nato-
miast w regionie podstołecznym liczba głosów zwiększyła się zaledwie
o 360; znaczne straty poniesiono w pow. błońskim, za to prawie trzykrot-
nie powiększył się zastęp zwolenników w radzymińskim. PPS w tym
regionie spadła z 3 na 4 miejsce po BBWR, endecji i Sch. Liczba gmin,
w których socjaliści polscy mieli za sobą większość głosujących, zwięk-

³⁶ Gminy: Lucień, Pacyna, Rataje, Szczawin (pow. Gostynin); Dębowa Góra,
Doleck, Kowiesy, Skierniewka (pow. skierniewicki); Chodaków (pow. sochaczewski);
Kaski, Młochów, Piekary, Radziejowice, Skuły (pow. błoński).

Tabela 7

Ilość gmin wiejskich,
w których w wyborach sejmowych 1928 r. poszczególne listy uzyskały % głosów

Lista	% głosów		0	-10	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	80—90	90—100	Ogółem	Z nich		Ilość gmin z nie zgł. listą	
	a	b													większość abs.	wzg.		
Strefa wielkiego rolnictwa	Endecja	8,4	11,9	—	30	33	9	2	0	1	—	—	—	75	1	2	42	
	Sanacja	11,9	11,9	—	57	40	14	6	—	—	—	—	—	117	—	7	—	
	„Piaśt” i ChD	7,6	7,6	—	82	33	2	—	—	—	—	—	—	117	—	—	—	
	„Wyzwolenie”	22,7	22,7	—	30	21	27	16	14	8	1	—	—	117	9	23	—	
	Chł. Str. Rad.	0,1	0,2	54	11	—	—	—	—	—	—	—	—	65	—	—	52	
	Str. Chł.	3,4	6,0	11	40	4	3	5	1	—	—	—	—	64	—	2	53	
	PPS	35,3	35,3	—	6	13	26	36	21	9	6	—	—	117	15	55	—	
	Komuniści	1,3	1,3	41	72	4	—	—	—	—	—	—	—	117	—	—	—	
	Blok Mn. Nar.	7,7	7,7	13	66	26	8	3	1	—	—	—	—	117	—	3	—	
	Żyd. prorząd.	0,5	0,5	90	27	—	—	—	—	—	—	—	—	117	—	—	—	
	Monarchiści	0,4	0,7	9	54	—	—	—	—	—	—	—	—	63	—	—	54	
	Strefa drobnego rolnictwa	Endecja	14,8	14,8	—	51	46	19	12	2	1	—	—	—	131	1	13	—
		Sanacja	12,3	12,3	—	64	40	15	7	3	2	—	—	—	131	2	10	—
		„Piaśt” i ChD	6,6	6,6	1	105	17	4	3	1	—	—	—	—	131	—	6	—
„Wyzwolenie”		26,6	26,6	13	33	19	20	14	19	8	3	2	—	131	17	40	—	
Chł. Str. Rad.		1,2	3,2	30	15	1	—	1	1	—	—	—	—	48	—	2	83	
Str. Chł.		14,6	14,6	19	57	22	8	12	4	6	3	—	—	131	9	15	—	
PPS		17,2	17,2	1	36	48	35	9	1	1	—	—	—	131	1	12	—	
Komuniści		1,3	1,3	33	96	2	—	—	—	—	—	—	—	131	—	—	—	

szła się z 2 do 16³⁷, zaś gmin z większością względną — z 14 do 70. W obu strefach rolniczych opierała się PPS głównie na robotnikach rolnych³⁸.

Więcej niż pięciokrotnie zwiększyła się liczba głosów oddanych na listy komunistyczne, z 2,3 tys. do 14,4 tys. Najpoważniejszym ośrodkiem ich wpływów okazał się powiat warszawski (8,4%), na kolejnych miejscach znalazły się: sochaczewski (4,5%), kutnowski (4,2%), włocławski (3,5%), mińskomazowiecki (3,3%), błoński (2,7%). W pozostałych zaś za rewolucyjną lewicą opowiedziało się od 1,4% do 0,3% głosujących. Owe niespotykane przy innych listach zwielokrotnienie liczby głosów było jednak tylko względnym sukcesem. Na wsi bowiem, poza najbliższymi terenami podwarszawskimi oraz najbardziej uprzemysłowionymi okolicami strefy wielkiego rolnictwa, nadal popierały rewolucyjną lewicę jedynie niewielkie grupy. Toteż w 74 gminach, zatem w co czwartej spośród wszystkich 295, nie padł na jej listy ani jeden głos, w dalszych 207 (70,2%) skupiły one mniej niż 10% głosujących, a jedynie w 14 (4,7%)³⁹ stanowili zwolennicy komunizmu 10—20% ogółu uczestników aktu wyborczego. Rekordową w skali województwa liczbą 961 głosów wykazała się gmina Marki (pow. warszawski).

Na listę nowego obozu rządzącego (BBWR) głosowało 116,6 tys. osób, tj. 16,1% uczestników aktu wyborczego. Tym samym znalazła się ona na trzecim miejscu — po PPS i „Wyzwoleniu”. Podobne miejsce zajęła w strefie wielkiego rolnictwa, natomiast w strefie drobnego rolnictwa zajęła dopiero piąte miejsce — po „Wyzwoleniu”, PPS, endecji i SCH. Za to w regionie podstołecznym, gdzie poparła ją przeszło trzecia część głosujących (35,3%), wysunęła się na pierwsze miejsce. Przyczynił się do tego powiat warszawski, w którym na BBWR padło 45,9% głosów. Na drugim miejscu był powiat błoński z 29,5% głosów; najgorsze wyniki osiągnięto w powiatach Gostynin—Łowicz (5,5%), Pułtusk (7,0%) i Lipno—Rypin—Sierpc (8,1%). Znamienne było to, że spośród 23 powiatów lista prorządowa w 20 uzyskała mniej głosów, niż wynosiły straty listy endeckiej; jedynie w powiecie rawskim, błońskim i warszawskim głośno-

³⁷ Gminy: Osiećciny, Radziejów, Sędzin, Służewo, Straszewo (pow. niezawski); Błonie, Kutno, Łanięta, Oporów, Sójki (pow. kutnowski); Chodecz, Pyszkowo (pow. włocławski); Mazowsze, Ossówka (pow. lipnowski); Pionne (pow. rypiński); Dębsk (pow. mławski).

³⁸ Współczynnik korelacji rangowej pomiędzy odsetkiem robotników rolnych w poszczególnych powiatach a odsetkiem głosów oddanych na PPS wynosi w strefie wielkiego rolnictwa +0893, w strefie drobnego rolnictwa +0824.

³⁹ Gminy: Blizne, Bródno, Jeziorna, Marki, Pomiechowo, Skolimów-Konstancin, Skorosze, Wiązowna (pow. warszawski); Falborz, Wieniec (pow. włocławski); Krzyżanówek, Wojszyce (pow. kutnowski); Kozłów Biskupi, Szymanów (pow. sochaczewski).

wała na nią również część dawnych sympatyków innych list bądź ludzie, którzy po raz pierwszy korzystali z prawa wyborczego. Nowe ugrupowanie zdołało pociągnąć za sobą większość absolutną w 15 gminach (5,1%)⁴⁰, w tym w 10 (z 23) gminach pow. warszawskiego, oraz względną w 34 (11,5%), z tego w 12 również pow. warszawskiego. Zarówno w strefie drobnego rolnictwa, jak i w regionie podstołęcznym największego kontyngentu głosujących na listę BBWR dostarczyła ludność zatrudniona poza rolnictwem⁴¹.

Monarchiści, również prorządowi, uzyskali w województwie znikomą ilość 5,7 tys. głosów (0,7%), jednak biorąc pod uwagę tylko okręgi w których zgłosili listę, odsetek ten okaże się trzykrotnie większy (2,2%), wyższy zatem od uzyskanego przez komunistów czy Chłopskie Stronnictwo Radykalne (też analogicznie przeliczone). W powiecie przasnyskim i makowskim, tam więc, gdzie listy prawicy i prawego centrum osiągnęły najlepsze wyniki, za monarchistami opowiedział się co dziesiąty wyborca, zaś w gminie Sypniewo (pow. makowski) mieli za sobą nawet względną większość.

Odsetek głosujących na wszystkie listy mniejszości narodowych zmniejszył się z 6,5% w 1922 r. do 5,6%, tj. o 0,9 punktu. O tyleż zmniejszył się również odsetek ewangelików i wyznawców religii mojżeszowej (tab. 1a). Natomiast układ sił pomiędzy listami mniejszościowymi uległ zmianie na niekorzyść Bloku Mniejszości Narodowych. Jeśli w 1922 r. na każdych 1000 jego zwolenników przypadało 39 głosujących na inne listy żydowskie, to w 1928 r. było ich już 144, w tym 114 popierających żydowską listę sanacyjną (4,0 tys. głosów).

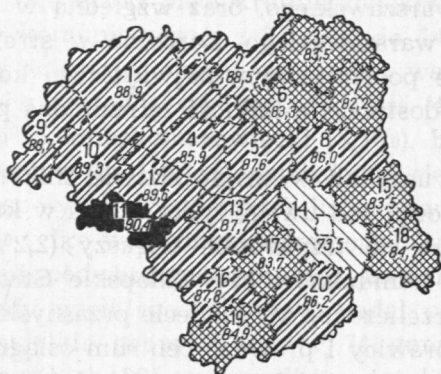
Wyniki głosowania w marcu 1928 r. na terenach wiejskich miały zasadniczą wspólną cechę z rezultatami z listopada 1922 r. — w jednym i drugim przypadku ujawniły przesuwanie się polskiej opinii publicznej, nastrojów czy sympatii na lewo. Tendencja ta przybrała w 1928 r. znacznie większe rozmiary. W 1922 r. na 1000 osób udzielających poparcia jednolicie występującej nacjonalistycznej i klerykalnej prawicy (Chr. Zw. Jedności Narodu) przypadało 342 głosujących na listy centrowe (Narodowe Zjednoczenie Ludowe, „Piast” i NPR), 760 sympatyków umiarkowanej lewicy („Wyzwolenie”, Chł. Str. Radyk., Unia Nar.-Państw. i PPS) oraz 8 opowiadających się za rewolucyjną lewicą; łącznie zatem 1000 sympatyków prawicy przeciwstawiało się 1110 jej różnej maści przeciwników. Natomiast w 1928 r. na 1000 głosujących na dość zróżnicowane listy pra-

⁴⁰ Gminy: Blizne, Bródno, Falenty, Falenica, Marki, Młociny, Skorosze, Wawer, Wilanów, Zagórz (pow. warszawski); Grodzisk, Letnisko Brwinów, Letnisko Miłanówek (pow. błoński); Inowódz (pow. rawski); Cegłów (pow. mińskomazowiecki).

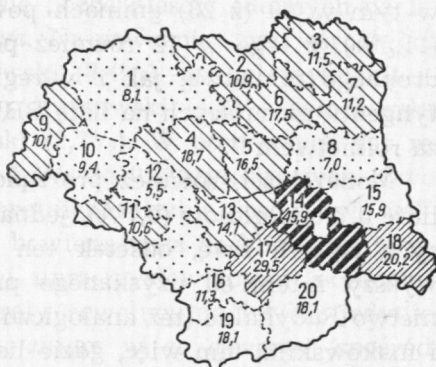
⁴¹ Współczynnik korelacji rangowej pomiędzy odsetkiem ludności nierolniczej w poszczególnych powiatach a odsetkiem głosów oddanych na BBWR wynosi w strefie drobnego rolnictwa +0758, w regionie podstołęcznym +1,000.

TERENY WIEJSKIE

FREKWENCJA WYBORCZA

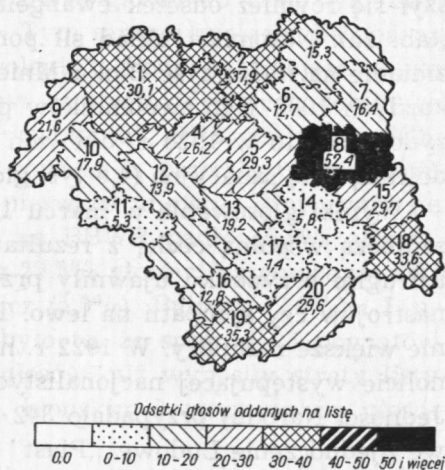
SANACJA

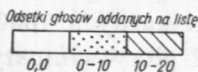
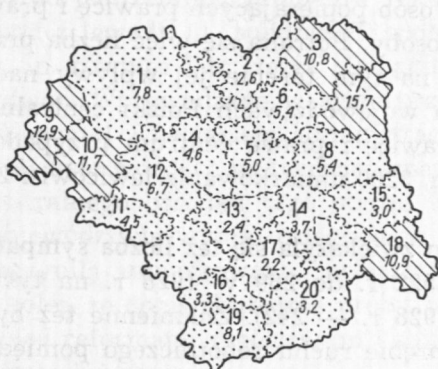
ENDECJA

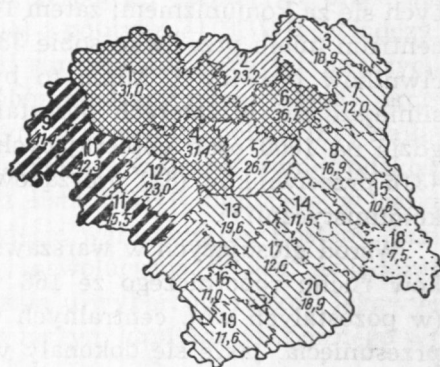
ChD i PSL „Piaśt”

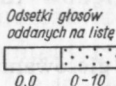
PSL „WYZWOLENIE”

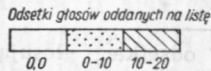
PPS

STRONNICTWO CHŁOPSKE

KOMUNISCI

Ryc. 2. Objawienie znaków — cyframi podanymi **łustą czcionką** oznaczono powiaty: 1 — lipnowski, rypiński i sierpecki, 2 — mławski, 3 — przasnyski, 4 — płocki, 5 — płoński, 6 — ciechanowski, 7 — makowski, 8 — pułtuski, 9 — nieszawski, 10 — włocławski, 11 — kutnowski, 12 — gostyniński i łowicki, 13 — sochaczewski, 14 — warszawski, 15 — radzymiński, 16 — skierniewicki, 17 — błoński, 18 — mińskomazowiecki, 19 — rawski, 20 — grójecki. Cyfry podane kursywą oznaczają odsetki.

wicy i prawego centrum (endecja, chadecja, „Piast” i monarchiści) przypadało 825 zwolenników centrum (BBWR), 2887 sympatyków umiarkowanej lewicy („Wyzwolenie”, SCh, ChSR i PPS) oraz 102 opowiadających się za komunizmem; zatem 1000 osób popierających prawicę i prawe centrum miało przeciwko sobie 3814 osoby. Potroiła się więc liczba przeciwników prawicy⁴². Mimo to były na tym terenie jej wpływy nadal silniejsze niż w czterech pozostałych województwach Polski centralnej, gdzie na 1000 osób popierających prawicę i prawe centrum przypadało 4316 przeciwników (821 prorządowych, 3200 umiarkowanie lewicowi i 295 komunistyczni)⁴³.

Wśród głosujących w warszawskim zwiększyła się też liczba sympatyków ruchu robotniczego ze 168 w 1922 r. do 269 w 1928 r. na tysiąc (w pozostałych woj. centralnych w 1928 r. — 242). Znamienne też były przesunięcia, jakie się dokonały w obrębie ruchu robotniczego pomiędzy jego odłamek reformistycznym reprezentowanym głównie przez PPS a odłamek rewolucyjnym. Jeśli w 1922 r. na każdych 1000 głosów oddanych na polskich socjalistów przypadały 23 głosy sympatyków komunizmu (w strefie wielkiego rolnictwa — 10, drobnego — 19, w regionie podstołecznym — 79), to w 1928 r. już 86 głosów (i odpowiednio 37, 72, 476). W pozostałych woj. centralnych ten stosunek sił wyrażał się proporcją 1000 : 295, zatem był ponad trzykrotnie pomyślniejszy dla konsekwentnej lewicy.

Jedną z głównych przyczyn klęski prawicy było pojawienie się wpływowego centrowego obozu prorządowego. Dopóki centrum reprezentowane było przez niektóre wewnętrznie niejednolite ugrupowania ludowe, wszystkie elementy obawiające się zwycięstwa radykalizmu, pod którym rozumiano nie tylko komunistów, lecz i umiarkowaną lewicę, głosowały na listę bloku prawicowego jako jedynej siły zdolnej przeciwstawić się zagrożeniu z lewej strony. Wobec braku realnej alternatywy partyjno-politycznej blokowi nacjonalistyczno-klerykalnemu udzielali więc poparcia wyborczego nawet ludzie z rozmaitych względów mu niechętni, nie

⁴² W odsetkach głosujących na listy polskie wyniki głosowania w 1928 r. przedstawiają się: prawica i prawe centrum — 20,8% (47,4%), centrum — 17,1 (16,2%), umiarkowana lewica — 60,0% (36,0%), rewolucyjna lewica — 2,1% (0,4%). W nawiasach odsetki z 1922 r. Nie uwzględniono drobnych list lokalnych.

⁴³ Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 r., Warszawa 1930. Statystyka Polski, t. X, s. XXVI—XXVIII. Analogicznie postępując jak w woj. warszawskim, do głosów komunistycznych zaliczono 19,2 tys. głosów oddanych na listy unieważnione; z głosów na listy niepaństwowe 19,2 tys. przypada na występujące pod różnymi nazwami listy lewicy rewolucyjnej i 18,6 tys. („Obóz Rolników” w woj. białostockim) na umiarkowaną lewicę. W przeliczeniu na odsetki: prawica i prawe centrum — 18,8%, centrum — 15,5%, umiarkowana lewica — 60,2% (w tym PPS 18,7%), lewica rewolucyjna — 5,5%.

podzielający tych czy innych jego postaw. Sytuacja uległa po 1926 r. zmianie. Po krótkim okresie niepewności wyjaśniło się, że nowy rząd nie zamierza zmieniać istniejącego porządku społecznego, nawet daje większą od poprzednich gabinetów rękojmię, że potrafi obronić się przed atakami z lewa⁴⁴. O „solidności” społecznej i politycznej BBWR świadczyło m. in. również i to, że za nim agitował starosta, niekiedy też nauczyciel i dwór. Wprowadzane w życie przez obóz rządzący nowe metody skombinowanej z naciskiem administracyjnym propagandy politycznej najłatwiej było wdrożyć na terenach znajdujących się w bezpośredniej bliskości centralnego ośrodka tego obozu. Toteż lista BBWR najlepsze w całym województwie wyniki osiągnęła w powiecie warszawskim. Postępy, jakie poczyniła umiarkowana, zwłaszcza zaś rewolucyjna lewica, świadczyły z kolei, że ongiś skuteczne próby budzenia u wyborców reakcji lękowych przed reformami społecznymi i zbijania na tym kapitału politycznego wyraźnie już zawodzą.

W wyborach 1928 r. po raz pierwszy mieli wyborcy dać wyraz swemu stosunkowi do rządu. Na listy opowiadające się za nim (BBWR, żydowska prorządowa, monarchiści) oddano 17,5⁰/₀ wszystkich głosów, opozycja zasadnicza (endecja, chadecja i „Piast”) miały za sobą 18,8⁰/₀, opozycja rzeczowa (umiarkowana lewica i Blok Mniejszości Narodowych) — 61,6⁰/₀, zaś opozycja lewicowa (komuniści, Bund i Poalej Syjon Lewica) — 2,1⁰/₀. W pozostałych woj. centralnych wskaźniki te wynosiły odpowiednio 16,8⁰/₀, 16,7⁰/₀, 59,8⁰/₀ i 6,7⁰/₀. Były zatem nieco pomyślniejsze dla obu łącznie potraktowanych odłamów lewicy (o 2,8 punktu).

Po raz pierwszy partiom dawnego bloku nacjonalistyczno-klerykalnego przyszło w aglomeracjach miejskich zmierzyć swoje siły nie tylko z PPS, lecz ponadto z nowym ugrupowaniem rządowym. Z tej próby sił wyszły pokonane listy tradycyjnej prawicy i prawego centrum, zebrały w 1928 r. w miastach i miasteczkach województwa 45,5 tys. głosów, tj. o 44,9 tys. (49,6⁰/₀) mniej niż w 1922 r. Wagę strat zwiększała okoliczność, że w tym czasie liczba uczestników aktu wyborczego wzrosła o 49,4 tys. osób. W rezultacie sympatycy wspomnianych ugrupowań stanowili w poprzednich wyborach 48,4⁰/₀ wyborców, obecnie zaś tylko 19,4⁰/₀, co oznaczało, że zasięg wpływów stronnictw opozycji zasadniczej skurczył się do $\frac{2}{5}$ (40,1⁰/₀) poprzedniego stanu posiadania. Różnice pod tym względem pomiędzy poszczególnymi regionami były niewielkie — w regionie włocławsko-kutnowskim zasięg ten spadł do 37,2⁰/₀, w strefie wielkiego rolnictwa do 37,9⁰/₀ (w tym w Płocku do 34,0⁰/₀), w regionie podstołecznym

⁴⁴ Por. R. Rybarski, Wyniki i widoki na przyszłość, „Gazeta Warszawska” z 27 XI 1930, nr 344 A, s. 3.

Tabela 8

**Wyniki głosowania
w aglomeracjach miejskich woj. warszawskiego w wyborach sejmowych 1928 r.**
(w liczbach absolutnych)

Wyszczególnienie	Endecja	Sanacja	Chrześć. Demokr. i „Piast”	Stron- nictwa Ludowe	PPS	Komu- niści	Monar- chiści	Inne polskie	Blok Mn. Nar.	Żyd. prosnac.	Poalej Syjon	Bund
Sirefa wielkiego rolnictwa	6 574	13 043	3 316	455	12 428	2 876	936	18 ^a	9 659	3 559	751	1 401
w tym: Plock	2 369	4 639	24	13	2 573	882	474	3 ^a	2 026	350	118	243
Sirefa drobnego rolnictwa	16 509	12 895	1 202	1 326	21 451	3 690	1 888	1 251	10 729	8 641	1 648	2 560
w tym: Mława	1 510	1 005	362	37	2 942	302	93	—	1 125	850	67	—
Łowicz	1 700	886	33	35	2 984	325	—	1 147	277	193	85	10
Skiernewice	1 554	1 645	75	200	2 459	[720] ^c	—	—	788	374	24	216
Pułtusk	1 199	1 377	23	57	1 836	334	218	—	612	18	341	—
Region włoc.-kutn.	2 025	9 631	6 991	72	7 877	7 284	—	127	5 348	2 278	725	2 394
w tym: Włocławek	—	6 059	5 135	—	1 767	4 603	—	—	2 743	701	199	509
Kutno	1 345	934	99	—	2 171	967	—	67	785	675	152	1 045
Region podstol.	7 116	16 446	1 814	373	8 730	3 203	—	—	4 709	3 239	299	1 204
w tym: Żyrardów	1 148	3 388	1 182	10	3 459	[1 600] ^c	—	—	484	226	197	161
Pruszków	1 943	3 759	192	31	828	1 566	—	—	189	62	—	5
Grodzisk	805	3 398	60	23	324	[150] ^c	—	—	377	268	6	123
Województwo	32 224	52 015	13 323	2 226	50 486	17 053	2 824	1 396	30 445	17 717	3 423	7 559
						[20 746]						

Źródła: zob. tab. 3.

a — Zjednoczenie Rolników,

b — łączna ilość głosów uznanych za ważne i unieważnionych,

c — ilość głosów unieważnionych.

Tabela 9

*Wyniki głosowania
w aglomeracjach miejskich woj. warszawskiego w wyborach sejmowych 1928 r. (w %)*

Wyszczególnienie	Endecja	Sanacja	Chrz. Dem. i „Piast”	Stronn. Ludowe	PPS	Komu- niści	Monar- chiści	Inne polskie	Blok Mn. Nar.	Żyd. prosnac.	Poalej Syjon	Bund
Strefa wielkiego rolnictwa w tym: Płock	12,0	23,7	6,0	0,8	22,6	5,2	1,7	0,0	17,6	6,5	1,4	2,5
	17,3	33,8	0,2	0,1	18,8	6,4	3,5	0,0	14,8	2,5	1,7	1,8
Strefa drobnego rolnictwa a	19,7	15,4	1,4	1,6	25,6	4,4	2,3	1,5	12,8	10,3	1,9	3,1
	19,3	15,1	1,4	1,5	25,1	6,4	2,2	1,5	12,5	10,1	1,9	3,0
w tym: Mława Łowicz	18,2	12,1	4,4	0,4	35,5	3,6	1,1	—	13,6	10,3	0,8	—
	22,2	11,6	0,4	0,5	38,9	4,2	—	14,9	3,6	2,5	1,1	0,1
Skierniewice a	21,2	22,4	1,0	2,7	33,5	—	—	—	10,8	5,1	0,3	3,0
	19,3	20,4	0,9	2,5	30,5	8,9	—	—	9,8	4,7	0,3	2,7
Pułtusk b	19,9	22,9	0,4	0,9	30,5	5,6	3,6	—	10,2	0,3	5,7	—
	4,5	21,5	15,6	0,2	17,6	16,3	—	0,3	11,9	5,1	1,6	5,4
Region włoc.-kutin. w tym: Włocławek Kutno	—	27,9	23,7	—	8,1	21,2	—	—	12,6	3,2	0,9	2,4
	16,3	11,4	1,2	—	26,4	11,7	—	0,8	9,5	8,2	1,9	12,6
Region podstołeczny a	15,1	34,9	3,8	0,8	18,5	6,8	—	—	10,0	6,9	0,6	2,6
	14,5	33,5	3,7	0,8	17,8	10,4	—	—	9,6	6,6	0,6	2,5
w tym: Żyrardów b	11,2	33,1	11,5	0,1	33,7	—	—	—	4,7	2,2	2,0	1,5
	9,7	28,6	10,0	0,0	29,2	13,5	—	—	4,1	1,9	1,7	1,3
Pruszków a	22,7	43,8	2,2	0,4	9,6	18,3	—	—	2,2	0,7	—	0,1
	15,0	63,1	1,1	0,4	6,0	—	—	—	7,0	5,0	0,1	2,3
Grodzisk b	14,6	61,4	1,1	0,4	5,9	2,7	—	—	6,8	4,8	0,1	2,2
	14,0	22,5	5,8	1,0	21,9	7,4	1,2	0,6	13,2	7,7	1,5	3,2
Województwo a	13,7	22,2	5,7	0,9	21,5	8,9	1,2	0,6	13,0	7,6	1,5	3,2
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

a — odsetki głosów ważnych; b — łączne odsetki głosów ważnych i unieważnionych (oddanych na listy komunistyczne).
Podstawa obliczeń: tab. 8.

do 41,6%, zaś w strefie drobnego rolnictwa do 44,3 dawnego. Na ogół zatem wszędzie tam, gdzie liczniejsze były środowiska zamożniejszego mieszczaństwa oraz klasy robotniczej, silniej topniały wpływy prawicy. Widocznie nieliczne tu elementy burżuazyjne oraz górne grupy drobnomieszczaństwa przeszły na stronę sanacji, zaś część środowisk robotniczych, ulegających poprzednio propagandzie nacjonalistycznej i klerykalnej, obecnie przeniosła swoje sympatie na PPS. W rezultacie z dawnej hegemonii bloku nacjonalistyczno-klerykalnego, który we wszystkich strefach miał w 1922 większość względną, w niektórych zaś miastach — jak we Włocławku, Pruszkowie czy Mławie — nawet absolutną, nie pozostało ani śladu. Lista endecji uplasowała się wszędzie na drugim, bądź nawet dopiero na trzecim miejscu. Pierwsze zajęła na ogół sanacja, rzadziej PPS, przede wszystkim w strefie drobnego rolnictwa.

Obóz rządowy (BBWR) korzystał z poparcia ponad $\frac{1}{5}$ (22,2%) wyborców miejskich. W regionie podwarszawskim było ono największe (33,5%), najsłabsze zaś w strefie drobnego rolnictwa (15,1%). W Grodzisku miał za sobą blisko dwie trzecie (61,4%) uczestników aktu wyborczego, w Pruszkowie ponad dwie piąte (43,8%), jedną trzecią w Płocku (33,8%), jedną czwartą we Włocławku (27,9%). Słabe wyniki osiągnął w Mławie (12,1%), Łowiczu (11,6%) i Kutnie (11,4%).

Wpływy PPS zwiększyły się o 5,9 punktu z 15,6% do 21,5% (wskaźnik 1,378), najsilniej w strefie drobnego rolnictwa (wskaźnik 2,074) najmniej w regionie włocławsko-kutnowskim (wskaźnik 1,029), zaś w regionie podstołecznym cofnęły się z 21,8% do 18,5% (wskaźnik 0,849). Przyrost głosów oddanych na listę socjalistów polskich był następstwem dużego ożywienia politycznego klasy robotniczej, jakie nastąpiło pod wpływem przewrotu majowego. Na tej fali zdołano rozbudować sieć organizacyjną klasowych związków zawodowych. Ich oddziały były w okresie kampanii wyborczej w większości punktami agitacyjnymi PPS. Toteż obok dawnych zwolenników na jej listę głosowali zarówno robotnicy, którzy w 1922 r. poparli prawicę, jak i ci, którzy wówczas nie wykazali zainteresowania wyborami. Prawdopodobnie odziedziczyła PPS większość spadku po nie biorącej teraz udziału w wyborach w woj. warszawskim NPR (1922 r. — 2,3 tys. głosów). Liczba robotników polskich, którzy po raz pierwszy oddali głos na socjalistów, była nie większa od osiągniętego przez nich przyrostu 21,7 tys. głosów. Część bowiem dawnych zwolenników radykalizowała się i opowiedziała się za komunistami. Zjawisko to zaciążyło chyba mocniej niż gdzie indziej w regionie podstołecznym na wynikach osiągniętych przez PPS.

Na listy rewolucyjnej lewicy głosowało teraz pięciokrotnie tyle osób

co w 1922 r. (20,7 tys. i 4,0 tys.). Najmniejsze postępy poczyniła w miastach strefy wielkiego rolnictwa. Jakkolwiek w skali wszystkich miast województwa nadal 2,5 razy słabsza od swego reformistycznego konkurenta, we Włocławku i Pruszkowie miała nad nim już zdecydowaną przewagę⁴⁵. Nie wiadomo, też, jak ułożyłoby się to w Żyrardowie, gdyby lista komunistyczna nie została unieważniona. Na nią bowiem demonstracyjnie już tylko padła spora liczba (1600) głosów. Zwiększyły się również szeregi sympatyków obu żydowskich list robotniczych.

Blok Mniejszości Narodowych stracił 19,5 tys. dawnych zwolenników, w rezultacie jego wpływy spadły z 27,0% do 13,0% (wskaźnik 48,1). Ze straconych 14 punktów 6,6 przejęła żydowska lista prorządowa, zaś 1,4 żydowscy socjaliści. Jakaś nie dająca się bliżej określić część żydowskiego proletariatu, zapewne liczniejsza niż dawniej, opowiedziała się za komunistami. Straty poniesione przez łącznie wzięte wszystkie listy mniejszościowe były również uwarunkowane zmniejszaniem się wśród elektoratu odsetka wyborców niepolskich (zob. tab. 1).

W rezultacie, wśród głosów oddanych na listy polskie na każdych 1000 sympatyków prawicy i prawego centrum przypadało 2594 przeciwników (1075 opowiadających się za listą prorządową, 1090 za umiarkowaną lewicą i 429 za komunistami)⁴⁶. W 1922 r. stosunek sił prawicy i jej przeciwników wyrażał się proporcją 1000 : 500. Pomimo poniesionej klęski zachowała jednak tradycyjna prawica w miastach pozycję znacznie silniejszą niż na wsi, mocniejsza też była tu pozycja BBWR. Na wszystkie listy robotnicze (polskie i żydowskie) głosowało 35,1% uczestników aktu wyborczego, podczas gdy wśród uprawnionych do głosowania było do 52% robotników. Oznaczało to, że znaczne jeszcze odłamy proletariatu bądź darzyły zaufaniem klasowo wrogie mu ugrupowania, bądź też wykazały mniejszą od innych grup społecznych aktywność wyborczą. Na 1000 popierających kandydatów wszelkich odmian reformizmu przypadało teraz 338 sympatyków komunizmu (w 1922 r. — 115), osiągnął więc on lepsze wyniki niż wśród proletariatu wiejskiego.

⁴⁵ Włocławek był od lat domeną wpływów KPP, np. jej kandydaci odnieśli dwukrotnie zwycięstwo nad PPS w wyborach do Rady Kasy Chorych. W Pruszkowie od 1926 r. rozwijała się pomyślnie PPS-Lewica. Cz. Perlikowski, Cz. Kozłowski, B. Kapłan, *Z rewolucyjnych tradycji Włocławka*, Bydgoszcz 1965, s. 30—31, 35; L. Hass, M. Lech, *Dzieje Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie*, Warszawa 1969, s. 142—143.

⁴⁶ W odsetkach głosów oddanych na listy polskie wyniki głosowania w 1928 r. przedstawiają się: prawica i prawe centrum — 27,8% (66,7%), centrum — 29,9% (5,5%), umiarkowana lewica — 30,4% (24,6%), rewolucyjna lewica — 11,9% (3,2%). W nawiasach odsetki z 1922 r. Z głosów oddanych na KPP nie zdołano wydzielić jej sympatyków żydowskich.

Za wszystkimi listami prorządowymi głosowało 31,1% wyborców, za-tem o 13,6 punktu więcej niż w miejscowościach wiejskich; za opozycją zasadniczą 19,6%, rzeczową — 35,7%, lewicową 13,6%. W miastach poza-stałych woj. centralnych — prócz czterech miast największych — osiągnę-ły ugrupowania prorządowe wynik nieco lepszy (33,5%), zaś opozycja zasadnicza gorszy (15,6%).

SUMMARY

This study is the sequel of investigations the results of which, as far as they bear upon the 1919—1922 period, were published in Volume IV, pp. 93—155 of „Rocznik Mazowiecki” („Masovian Annals”). The circumstance by which the par-la-mentary elections in the second half of the 1920s and in later years differed from earlier elections was, that in the political struggle a group of government partisans called „Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem” or BBWR („Non-partisan Block of Government Supporters”) appeared on the scene, backed by the official autho-rities. After the 1926 coup d'état this party started meddling in the course of election campaigns and to influence the voting results by specific actions, like partially invalidating lists of opponents.

However, neither in the zone of large rural holdings nor among the small farmers did the social composition of the voters change to any marked extent compared with the status of 1919—1922; as shown in Table 1, 1a, only the percen-tage of voting farm labour grew everywhere less. On the other hand, in the suburban zone of Warszawa, where the register of voters had increased since 1922 at the record rate of 74,4%, the population employed in agriculture decreased by one half. Among the urban population (Table 2) more than one half (52,7%) were now industrial workers.

The principal political problem emerging in the Sejm elections of March 4, 1928 — the first elections of this type to be held after the 1926 coup d'état — was how the mass of people would react to this act of coercion. This frame of mind was expected to come into view from the votes cast either for the list of the groups which took part in the 1926 action or approved it (the list put up by the government or by moderate left-wing partisans), or for the groups of the right wing and the „Centre” party which had been overthrown by the events of 1926. Worth mentioning is, that these elections were held at a time when the new go-vernment formed in 1926 was able to boast a number of political and economic successes.

Attendance at the polls (Table 3) was 3.9 points higher in the countryside than in the towns, and in both cases attendance was 2.8 points higher than at the 1922 elections. Undoubtedly this increase was due to the considerable, though by that time already declining, boom which the 1926 events had brought to the peasant and labour class. It seems probable, that most important in increasing attendance at the polls in the open country has been a growing political consciousness on the part of rural labour.

The results of the elections held March 4, 1928 indicate that, compared with conditions in November 1922, essential changes had taken place in the pattern

of the political parties, to the disadvantage of the parties siding with the former authorities eliminated by force in 1926 (Tables 5 and 6). Evidence was the heavy defeat suffered by the traditional right-wing parties and the right wing of the „Centre”. In favour of the two latter parties only 18.7% of the votes were cast, compared with 59.2% in 1922. Heaviest were these losses in the suburban area of Warszawa.

For the election list of BBWR only 16.1% of the rural population voted, among which 35.3% were inhabitants of Warszawa's suburban zone; practically all of the latter voters were former supporters of the right-wing parties. A larger following (22.2% as against 17.8% in 1922) was obtained on the part of the countryside, this time by „Wyzwolenie”, a moderately left-wing peasant party; most of these voters belonged to the class of small-size farm owners. In favour of a group of seceders from „Wyzwolenie” who had formed a separate Peasant Party only 10.3% of the votes were cast, — thus only about half of the votes cast in favour of their mother party; still, in Warszawa's suburban zone the new Peasant Party proved more attractive to the voters.

Most influential — and predominantly so in the open country — among the parties of the moderate left proved to be the Polish Socialist Party which gained 23.1% of the votes (15.5% in 1922). Their success must have been due to increased polling in their favour in the zone of larger land holdings where the farm labour gave preference to the Socialist list.

As to the Communist Party, in 1928 the number of peasants voting for them was more than six times higher than in 1922 (14 400 in 1928 against 2300 in 1922); in spite of this they remained a small political group with only 2.0% of all votes. Only in the industrialized rural part of Warszawa County they had 8.4% of the votes cast.

On the whole, the 1928 elections plainly revealed that the leftist tendency observed among the peasant population in 1922 had grown considerably in the meantime. Whereas in 1922 1000 right-wing sympathizers were confronted by 1110 opponents of a diverse political stand, by 1928 these figures had changed to 1000 partizans of the right-wing parties and the right wing of the Centre against 3814 opponents.

Among the Polish urban population the right wing parties suffered considerable losses, but less heavy than in the open country (Tables 8 and 9). These losses were due to the fact, that some of the bourgeois elements and part of the higher groups of the middle-class people took up with BBWR, while part of the former right-wing supporters among the labour class had turned Socialist. In turn some of the former members of the Polish Socialist Party had turned more radical and now voted the Communist list which now had over 20 700 supporters (8.9%) against the former 2.0%.

Finally, among the numerous urban Jewish population a heavy poll supported the Jewish party co-operating with BBWR, to the disadvantage of the Bloc of National Minorities. An increased influence was also gained by the Jewish Socialists.